
LEONID OSTROWSKI

WKŁAD POLAKÓW W ROZWÓJ I PRZEMYSŁOWE ZAGOSPODAROWANIE SYBERII

Według danych radzieckich historyków, w latach 1863-1866 zesłano na Syberię 18 673 powstańców styczniowych wraz z dobrowolnie przesiedlonymi członkami ich rodzin¹. W głównej mierze z zesłanych wówczas i ich potomków formowały się pierwsze stałe polskie kolonie w syberyjskich miastach w latach 70. i 80. XIX w. W okresie od 1871 do 1883 r. wydano stosowne postanowienia amnestyjne dotyczące powstańców z 1863 r., na podstawie których mieli oni prawo przesiedlenia się do europejskiej części Rosji lub na tereny Królestwa Polskiego. Z reguły jednak opuszczali Syberię ludzie samotni, zaś ci, którzy założyli rodziny pozostawali za Uralem. Znaczące polskie kolonie powstały wówczas w większych miastach Syberii – Irkucku, Tomsku, Tobolsku i Omsku².

W latach 90. XIX w. rozpoczęła się dobrowolna migracja ludności polskiej na Syberię. Takim to sposobem z Polski razem z zesłańcami przybywali dobrowolni przesiedleńcy: urzędnicy, oficerowie rosyjskiej armii, kupcy, rzemieślnicy, robotnicy i chłopci. Większą część polskich migrantów stanowili robotnicy i rzemieślnicy poszukujący godziwych zarobków. Tym bardziej, że wracający z Syberii powstańcy przedstawiali ją w pozytywnym świetle jako region o dużych możliwościach gospodarczych zamieszkiwany przez życzliwych ludzi³. Radykalna zmiana w napływie Polaków na Syberię nastąpiła wraz z rozpoczęciem w 1891 r. budowy kolei transsyberyjskiej. Przy realizacji tej inwestycji pracowali polscy inżynierowie, technicy, robotnicy, a po włączeniu magistrali do eksploatacji przesiedlali się na Syberię kolejarze z Królestwa Polskiego. W literaturze odnotowano, że od chwili rozpoczęcia budowy kolei transsyberyjskiej aż do początku I wojny światowej polscy inżynierowie i robotnicy, urzędnicy, prawnicy, nauczyciele i lekarze, jak również przedstawiciele innych zawodów zasiedlali miasta i osady leżące na trasie tej syberyjskiej linii kolejowej⁴.

Jedną z pierwszych poważnych inwestycji związanych z „transsybirką” był most na rzece Ob. Wybudowanie go dało początek jednemu z większych

¹ *Sibirskaja sowietskaja encyklopedia*, t. 2, Moskwa 1931, s. 591. Polskie szacunki dotyczące zesłańców postyczniowych oscylują w granicach 40-45 tysięcy. (Przypis redakcji).

² Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863-1941*, Wrocław 1978, s. 49.

³ *Ibidem*, s. 66.

⁴ T. G. Niedzieluk, *Rimsko-katolickieskaja cerkow' w politniczeskom prost-
ranstwie Zapadnoj Sibiri 1881-1918*, Nowosibirsk 2009, s. 21.

miast Rosji – Nowosybirskowi (dawniej Nowonikołajewsk). G. M. Własow wskazuje, że powstanie tego wielkiego mostu przechodziła trzy etapy: badania wstępne, projektowanie i budowę. Każdy z nich realizowany był z udziałem i pod kierownictwem wybitnych inżynierów i to właśnie ich można uznać za założycieli Nowonikołajewska⁵. Duży wkład w powstanie tego miasta wniósł polski inżynier – Wincenty Ignacy Rojecki. Na początku 1891 r. przyjęto uchwałę rządową dotyczącą przeprowadzenia szczegółowych badań wstępnych zachodniosyberyjskiego odcinka kolei transsyberyjskiej (od Czelabińska do Aczinska). Naczelnikiem prac i przewodniczącym komisji badawczej niniejszego odcinka był wybitny inżynier budowlany Konstanty Michałowski (syn Jakuba). Postanowił on zorganizować oddzielną partię badawczą (tzw. piątą, obską) na czele z inżynierem W. I. Rojeckim w celu ustalenia lokalizacji mostu kolejowego na rzece Ob. Natomiast szósta (koływańska) grupa badawcza, której przewodniczył Mikołaj Michałowski (syn Grzegorza), obejmowała prawobrzeżny obszar rzeki Ob w kierunku Tomska i Marińska, aż do połączenia zachodniosyberyjskiej linii kolejowej ze wschodniosyberyjską w okolicach stacji poczitańskiej. Jednak ze względu na niewystarczające środki finansowe przydzielone przez Ministerstwo Transportu, które miało do dyspozycji tylko pięć grup badawczych, grupa W. I. Rojeckiego została włączona na prawach odrębnego zespołu badawczego w szeregi grupy Nikołaja Garina-Michajłowskiego⁶. Na polecenie ministra transportu, od 8 kwietnia 1891 r. obowiązki starszego inżyniera zaczął pełnić W. I. Rojecki i mianowano go pomocnikiem naczelnika tego zespołu specjalistów⁷.

W Czelabińskim Archiwum Państwowym znajdują się akta personalne W. I. Rojeckiego. Urodził się on w Polsce 1 lutego 1861 r. w mieszczańskiej rodzinie. W 1884 r. ukończył Uniwersytet Petersburski ze stopniem doktora, następnie w 1887 r. Instytut Inżynierów Transportu „z tytułem inżyniera, z prawem wykonywania robót budowlanych”. Począwszy od maja 1889 r. Rojecki był etatowym inżynierem IX klasy, wypełniającym obowiązki młodszego pomocnika referenta działu technicznego Państwowego Zarządu Kolei. Widocznie młody inżynier dał się poznać z jak najlepszej strony skoro naczelnik wstępnych badań zachodniosyberyjskiej linii kolejowej – Konstantin J. Michałowski⁸ - w podaniu do Tymczasowego Państwowego Zarządu Kolei wymienił go w gronie dwunastu inżynierów, którym od 15 kwietnia 1891 r. zlecono przeprowadzenie wstępnych badań na trasie Czelabińsk–Marińsk i mianował go naczelnikiem zespołu badawczego mającego ustalić lokalizację mostu kolejowego na rzece Ob⁹.

⁵ G. M. Własow, *Pierwyj żeleznodorożnyj most czëriez Ob' (izyskania, projektirowanije, stroitelstwo)*, Nowosibirsk 2000, s. 5.

⁶ Nikołaj Garin-Michajłowski (1832-1906) – inżynier, pisarz, jeden z budowniczych kolei transsyberyjskiej. Od 1891 r. kierownik prac na odcinku Czelabińsk-Ob Zachodniosyberyjskiej linii kolejowej.

⁷ L. M. Goriuszkin, *Ostanowimsa na pieriechodie na Kriwoszczekowo*, „Sowietskaja Sibir”, 1990, nr 239, s. 3.

⁸ Konstantin Jakowlewicz Michajłowskij (1834-1909) – inżynier, budowniczy mostów i kanałów oraz naczelnik robót na liniach kolejowych: Samara-Ufa; Ufa-Złotoust; Złotoust-Czelabińsk oraz innych odcinków, w tym także Czelabińsk-Kriwoszczekowo.

⁹ L. M. Goriuszkin, op. cit., s. 3.

Już na początku lat 80. XIX w. wojskowi topografowie zajmujący się dokumentowaniem dorzecza Obu zaznaczyli na mapie możliwe przecięcia rzeki trasą przyszłej linii kolejowej w okolicach wsi Koływań i Kriwoszczekowo, przy czym pierwszeństwo oddawano wariantowi kriwoszczekowskiemu¹⁰. Opracowania te były znane naczelnikowi Michajłowskiemu. Jednak do sporządzenia projektu mostu na rzece Ob konieczne były ostateczne badania i hydrograficzna ocena miejsca, które wskazano na przecięcie rzeki przez most¹¹. Dnia 20 czerwca 1891 r. z Koływania do Kriwoszczekowa przybyła grupa W. I. Rojeckiego, wchodząca w skład 5. koływańskiej partii badawczej, która przeprowadziła dokładny ogląd około 100 wiorst (stara rosyjska miara długości, 1 wiorsta = 1066,78 m – przyp. tłum.) brzegu Obu w górę i w dół od wsi Koływań. Zespół wyznaczył pięć możliwych przejść w największych odcinkach Obu: od wsi Koływań w górę rzeki w okolicach wsi Kriwoszczekowo i w dół od Koływania nieopodal miejscowości Skała, Jurt-Ora, Dubrowino i Taszara¹². Warunki były skrajnie ciężkie. Żmudnie i z pełnym poświęcenia pracujący tam ludzie byli atakowani przez niezliczone masy owadów i musieli spać w błotnistym terenie pod odkrytym niebem. Wielu nie wytrzymało takich warunków i odchodziło po przepracowaniu 3–4 dni. Po wyjeździe Nikołaja Garina-Michajłowskiego do Samary naczelnikiem 5. partii został W. I. Rojecki, który zakończył badania i przedstawił wyjaśniającą notatkę, uzasadniając przewagę „kriwoszczekowskiego” wariantu na przecięcie rzeki Ob. To rozwiązanie pozwalało zaoszczędzić 3 mln rubli na budowie mostu, zbudować linię kolejową na korzystnie ukształtowanym terenie i wyprostować ją na wschód od Omska¹³.

Do 20 lutego 1892 r. K. J. Michałowski przygotował materiały badawcze W. I. Rojeckiego, na których podstawie Nikołaj A. Bielelubskij opracował projekt mostu przez rzekę Ob. Latem 1893 r. rozpoczęły się prace przy budowie linii kolejowej od Czelabińska. Pomyślny wynik pracy inż. Rojeckiego przy poszukiwaniu optymalnego wariantu przecięcia rzeki Ob przez most został zauważony 22 listopada 1892 r. Rozporządzeniem Departamentu Heroldii Rządzącego Senatu, sekretarz kolejalny, etatowy inżynier 8. klasy W. I. Rojecki, jako pomocnik naczelnika partii prowadzącej wstępne badania zachodniosyberyjskiej drogi kolejowej, 1 maja awansował na radcę tytularnego¹⁴. Według informacji L. M. Goriuszkin, prawie wszyscy inżynierowie uczestniczący w badaniach nad zachodniosyberyjską linią kolejową pozostali na miejscu budowy kolei. Wśród nich był Rojecki, którego od lutego 1893 r. powołano na stanowisko zawiadowcy 1. grupy na 4. odcinku w pobliżu stacji Południowej rejonu pietropawłowskiego obwodu akmolińskiego. Pracował tam bez zarzutu, z dużym entuzjazmem, nie szczczędając sił, nie dbając o swoje zdrowie i, jak odnotowano w karcie przebiegu służby,

¹⁰ G. M. Własow, op. cit., s. 6.

¹¹ W. Kirilenko, *Tak kogo że szczycitat' osnovatielem goroda?*, „Wieczernij Nowosibirsk” 1990, nr 109, s. 3.

¹² G. M. Własow, op. cit., s. 7.

¹³ L. M. Goriuszkin, G. A. Bocianowa, L. N. Ceplajew, *Nowosibirsk w historii przeszłości (koniec XIX – początek XX w.)*, Nowosibirsk 1978, s. 31.

¹⁴ Federalne Państwowe Archiwum Obwodu Czelabińskiego (ros. Objediniennyj Gosudarstwiennyj Archiw Czelabinskoj Oblasti (dalej: OGACZO), f. I-221, op. 1, d. 23, s. 13-13 obustronnie.

„zdarzeniom pozbawiającym prawo na otrzymanie nagrody za nienaganną służbę nie podlegał”¹⁵. Nieoczekiwanie karierę 35-letniego inżyniera przerwała ciężka choroba. Od 1 marca 1896 r. udzielono mu czteromiesięcznego urlopu na leczenie w Warszawie, jednak jak napisał w telegramie lekarz Szmit, „dojeżdżając do Brześcia inżynier Rojecki zmarł”¹⁶.

Naczelnikiem odcinka 2. kategorii w 1893 r. został Aleksander Karaczewski-Wilk. Urzędnikiem telegraficznej służby zarządu przy pracach nad środkowo-syberyjską linią kolejową był Aleksander Bogdanowski, a w służbie kontroli nad prawidłowym przebiegiem budowy tejże linii pracował Bolesław Sylwestrowicz. W tym samym miejscu od 1893 r. kierownikiem warsztatów służby trakcji był Władysław Twardowski. W 1898 r. na naczelnika służby taboru środkowosyberyjskiej linii kolejowej awansował inżynier technik W. I. Twardowski. W 1903 r. Twardowski piastował stanowisko naczelnika służby trakcji syberyjskiej linii kolejowej¹⁷. W latach 1895–1898 w dziale technicznym Ministerstwa Komunikacji w Tomsku pracował starszy inżynier Wiktor Arcysz (syn Antoniego) i inżynier technik Aleksander Szklennik. Obaj byli członkami Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności¹⁸.

W budowie syberyjskiej linii kolejowej brali czynny udział polscy zesłańcy. Jednym z pierwszych techników pracujących przy zabajkalskiej linii kolejowej w 1894 r. był T. Rechniewski, zesłany za przynależność do polskiej partii „Proletariat”¹⁹. Oprócz niego przy budowie zabajkalskiej linii kolejowej pracowała również cała grupa jego kolegów ze zsyłki²⁰.

Według danych A. Kozyriewa, na 65 etatowych pracowników inżynierjno-technicznych zachodniosyberyjskiej linii kolejowej przypadało 21 Polaków. Znajdowali się wśród nich tacy wybitni specjaliści, jak Konstantyn Poźniak, Bolesław Sawrymowicz i Władysław Pawłowski. W. Pawłowski był naczelnikiem zachodniosyberyjskiej linii²¹. W 1908 r. polscy inżynierowie i pracownicy stanowili 18–20% całego personelu syberyjskiej linii kolejowej²². W 1912 r. duża grupa polskich inżynierów, techników, brygadzystów i innych specjalistów pracowała przy budowie ałtajskiej linii kolejowej²³. Po rewolucji 1905–1907 Polaków pracujących na kolei w centralnej Rosji wysłano na Syberię, m.in. przeniesiono tam z mikołajewskiej kolei Ksawerego Jeskiewicza (syna Michała)²⁴.

¹⁵ L. M. Goriuszkin, op. cit., s. 3.

¹⁶ OGACZO, f. I-221, op. 1, d. 23, s. 120.

¹⁷ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar’ na 1894 god*, Tomsk 1893, s. 295; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar’ na 1896 god*, Tomsk 1896, s. 575.

¹⁸ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar’ na 1898 god*, Tomsk 1898, s. 101.

¹⁹ B. Szapiro, *Tadeusz Rechniewski*, Warszawa 1957, s. 98.

²⁰ OGACZO, f. 1, op. 1 (pol.), d. 911, s. 1-3; d. 1029, s. 29.

²¹ Z. Łukawski, op. cit., s. 108–109.

²² Ibidem, s. 69.

²³ Państwowe Archiwum Obwodu Tomskiego (ros. Gosudarstwiennyj Archiw Tomskoj Oblasti - dalej: GATO), f. 438, op. 1, d. 403, s. 1-12.

²⁴ Informacja, którą autor otrzymał od Alfonsa Jeskiewicza (syna Ksawerego) 10 lutego 1990 r.

Kiedy rozpoczął się proces uprzemysłowienia, do miast Syberii przybywało wielu Polaków. A. Maciesza zaznacza, że budowa kolei spowodowała wzrost liczby ludności Tomsku. Do miasta przybywali wówczas polscy inżynierowie i urzędnicy, a wśród nich Szlennik i Kowalski²⁵. Kierownikiem stacji Omsk był Zygmunt Korsak (syn Antoniego), naczelnikiem stacji Tarutino – Józef Pilecki. W 1914 r. kontrolerem służby kontroli syberyjskiej linii kolejowej w Omsku został Władysław Bukowski, członek Omskiego Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności²⁶. W latach 1909–1914 kierownikiem magazynu części zapasowych na stacji Omsk był Zygmunt Lutyński (syn Antoniego), członek zarządu miejscowej polskiej organizacji charytatywnej, aktywnie w niej działający²⁷. Na wydziale montażowym omskich warsztatów kolejowych pracowali Kazimierz Tarasiewicz i Feliks Andruszkiewicz, podobnie jak Lutyński członkowie polskiej organizacji charytatywnej²⁸. Starszym dróżnikiem na omskiej linii kolejowej na początku XX w. był ziemianin z guberni podolskiej Józef Dzieciołowski²⁹. Do kwietnia 1917 r. na budowie kolczugińskokuznieckiej linii kolejowej pracował inżynier Wacław Kretowicz (otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 300 rubli), a od września 1917 r. zatrudniony był w Zarządzie Służby Zabezpieczenia Materiałowego altajskiej linii kolejowej³⁰.

Spośród Polaków mieszkających na początku XX w. w Kaińsku wielu pracowało na kolei. W skład zarządu pietrogradzkiego oddziału towarzystwa polskiego wspierającego ofiary wojny w Kaińsku weszli: starszy dróżnik 13. odcinka omskiej linii kolejowej P. P. Pióro, dyspozytor brygad konduktorskich omskiej linii kolejowej K. I. Wroński, rachmistrz odcinka trakcji na kolei W. L. Porzyczowski. Latem 1916 r. wśród 27 osób wchodzących w skład kaińskiego oddziału wspomnianego towarzystwa przeważającą część stanowili robotnicy i urzędnicy linii kolejowej oraz miejscowych warsztatów naprawczych³¹. Syn powstańca z 1863 r. Grzegorz Chrościcki od 1895 r. był naczelnikiem odcinka służby drogowej przy stacji Mogojtuj zabajkalskiej linii kolejowej³².

Pod koniec XIX w. Polacy pracujący w różnych zawodach stanowili 5% wszystkich pracowników na terenie Imperium³³. Według danych ze spisu przeprowadzonego w 1897 r. Polacy stanowili około 2,6% pracowników na terytorium Syberii. Zajmowali trzecie miejsce za Rosjanami i Ukraińcami. Wśród górników jenisejskiej guberni, Jakucji i Zabajkala Polacy stanowili 1,7%³⁴.

²⁵ A. Maciesza, *Dzieje kolonii polskiej w Tomsku*, Poznań 1934, s. 17.

²⁶ *Pamiętna książka akmołińskiej obłasti na 1914 god*, Omsk 1914 r., s. 25.

²⁷ Państwowe Archiwum Obwodu Nowosybirskiego (ros. Gosudarstwiennyj Archiw Nowosybirskoj Obłasti; dalej: GANO), f. R-1, op. 3, d. 163, s. 175; *Pamiętna książka Akmołińskiej obłasti na 1909 god*, Omsk 1909, s. 159.

²⁸ T. G. Niedzieluk, *Rimsko-katoliczeskaja cerkow' w političeskom prost-ranstwie Zapadnoj Sibiri 1881-1918...*, Nowosibirsk 2009, s. 123.

²⁹ GANO, f. R-1, op. 3, d. 302, l. 256.

³⁰ Centrum Przechowywania Zbiorów Archiwalnych Kraju Altajskiego (ros. Centr Chranienija archiwnogo fonda Altajskogo kraja; dalej: ChAFAK), f. D-52, op. 1, 1301, s. 1-4 ob.

³¹ GANO, f. 3, op. 67, d. 239, s. 61-61 ob.

³² GANO, f. P-1, op. 3, d. 198, s. 114.

³³ Z. Łukawski, op. cit., s. 117.

³⁴ I. W. Nam, *Nacional'nyje mien'szynstwa Sibiri i Dal'niego Wostoka na istoričeskom pieriełomie (1917-1922 gg.)*, Tomsk 2009, s. 112.

Należy zaznaczyć, że polscy robotnicy przesiedlali się na Syberię nie tylko z powodów ekonomicznych. Często na zwiększenie ich liczebności za Uralem i w centralnych guberniach Rosji wpływała polityka rusyfikacji ziem polskich carskiego rządu. Polscy robotnicy zaczęli się przesiedlać na Syberię z końcem XIX w. Jak zaznaczał w swojej ankiecie Alojzy Matuszewicz, ślusarz ze stacji Ilanskaja, przyszło mu przesiedlić się na Syberię w 1900 r. „za chlebem, ponieważ kolej nie przyjmowała wtedy katolików”³⁵. Polacy znajdowali zatrudnienie w warsztatach naprawczych syberyjskich stacji: Ilanskaja, Tajga, gdzie najczęściej pracowali jako ślusarze. Pracownicy stacji Ilanskaja byli parafianami miejscowego kościoła. Polacy często zatrudniali się w warsztatach jako maszyniści. W barnaulskim warsztacie pracowało kilku maszynistów polskiej narodowości, m.in. K. K. Dobryński oraz I. B. Tomaszewski³⁶. Wśród pracowników kolejowych w latach 1910–1914 przedstawiciele nierosyjskich narodowości – Polacy, Tatarzy, Litwini, Łotysze, Niemcy – stanowili od 7 do 9%³⁷. Polska grupa robotników składała się po części z byłych zesłańców politycznych i po części z kryminalnych. Byli kryminaliści najmowali się często na Syberii do prac fizycznych niewymagających kwalifikacji³⁸. Na początku XX w. w fabryce „Energia” w Omsku pracowała grupa polskich robotników. Jeden z nich, Jan Rostocki, od 1918 r. wchodził w skład komitetu fabrycznego, gdy Syberię dotknęły walki kontrewolucyjne³⁹. Polscy robotnicy pracowali w warsztatach kolejowych na stacji Omsk w charakterze ślusarzy, tokarzy i maszynistów.

Część Polaków mieszkających w miastach zajmowało się rzemiosłem chałupniczym – szewstwem. Andrzej Mukosiej był szewcem w Tomsku⁴⁰. Kobiety często pracowały w domu jako modystki, jak np. mieszkanka Omska - Sabina Palewicz, czy krawcowe, jak np. mieszkająca od 1912 r. w Irkucku Bolesława Lewińska⁴¹. W Tomsku w latach 1895–1910 mistrzem wyrobów blacharskich był kupiec 2. gildii Andrzej Stefaniak⁴². Od 1912 r. w Tomsku mieszkał austriacki poddany Iwan Piaskowski - zegarmistrz. W grudniu 1913 r. Piaskowski przeniósł się do Nowonikołajewska, gdzie kierował zakładem zegarmistrzowskim⁴³. W latach 1903–1905 właścicielem ślusarsko-kuźniczego warsztatu w Omsku był Bernard Czarnecki (syn Kazimierza), który brał aktywny udział w życiu omskiej rzymskokatolickiej społeczności parafialnej. Czarnecki do 1903 r. wchodził w skład administracji omskiego kościoła. W tym też roku ze względu na stan zdrowia zrezygnował ze stanowiska syndyka⁴⁴. Pod koniec XIX w. w Omsku mieszkała grupa Polaków: Józef Smorczewski,

³⁵ GANO, f. R-1, op. 3, d. 202, s. 49.

³⁶ ChAFAK, f. D-52, op. 1, d. 1099, l. 1–2 ob.; Ibidem, d. 1686, s. 1-3 ob.

³⁷ I. W. Nam, op. cit., s. 113.

³⁸ GANO, f. R-1, op. 3, d. 176, s. 216.

³⁹ Centrum Dokumentacji Historii Najnowszej Obwodu Omskiego, (Centrum Dokumentacji Nowiejszej Historii Omskiej Oblaści (dalej: CDNIOO), f. 1, op. 2, d. 470, s. 3

⁴⁰ GANO, f. R-1, op. 3, d. 252, s. 261.

⁴¹ Ibidem, d. 195, s. 246.

⁴² Ibidem, d. 189, l. 205; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar' na 1903 god*, Tomsk 1903, s. 219.

⁴³ GATO, f. 3, op. 67, d. 47, s. 36-38.

⁴⁴ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar' na 1903 god...*, s. 196; Państwowe Archiwum Obwodu Omskiego (ros. Gosudarstwiennyj Archiw Omskoj Oblaści – dalej: GAOO), f. 348, op. 3, d. 30, s. 11.

Franciszek Rowiński, Kazimierz Borocki, Zygmund Maszkowski, którzy zajmowali się stolarstwem⁴⁵.

Na początku XX w. większość mieszkańców małych miast Syberii zajmowała się także uprawą roli. Rolników nie brakowało również w większych miastach syberyjskich. Część polskich rodzin mieszkających w miastach Syberii zajmowała się ogrodnictwem. Jako przykład można przywołać rodzinę polskiego ogrodnika Jana Chmała, mieszkającą w 1904 r. w Tomsku⁴⁶. Na początku XX w. polscy robotnicy i urzędnicy pracowali w kopalni Lenzołoto. W jednym z nich sztygarem był Kleofas Robaszewski⁴⁷.

W Omsku pracowała farmaceutka Jadwiga Bordziłowska (Pantiełowa)⁴⁸, córka powstańca z 1863 r. Farmaceuta Stanisław Wilkaniec, wywodzący się ze szlachty guberni wileńskiej, który w 1887 r. został zatwierdzony na stanowisko pomocnika aptekarskiego na Kazańskim Uniwersytecie i był właścicielem hurtowni artykułów farmaceutycznych w Irkucku⁴⁹. Stanisław Danowski kształcił się w Tomsku i pracował potem w miejscowej aptece. W latach 20. XX w. mieszkał w Nowonikołajewsku i zarządzał aptecznym magazynem⁵⁰.

Przeprowadzony w 1897 r. pierwszy spis ludności stanowi istotne źródło dla określenia liczebności ludności polskiej w Rosji. Zgodnie z danymi spisu, z 29 tys. Polaków mieszkających na Syberii tylko 38,1% mieszkało w miastach. Jednakże wpływ polskiej ludności w miastach regionu był większy niż na obszarach wiejskich. I tak w miastach Zachodniej Syberii w 1897 r. na 1 tys. mieszkańców przypadało 15,5 Polaków, a na wsi tylko 2,3⁵¹. Rzemiosłem i przemysłem w tobolskiej guberni zajmowało się 16% Polaków, w tomskiej – 19%, jenijskiej 30% i obwodu zabajkalskiego – 35%. Według danych E. W. Karich, Polacy odgrywali wielką rolę w przemyśle cegielniczym i wytwórni pieców, szyciu odzieży, tokarskim i kulinarnym rzemiosłem⁵². Aleksander Maciesza w swoich pamiętnikach zaznacza, że w życiu społeczności Tomaska i polskiej kolonii miasta znaczne zmiany zaszły w 1891 r., kiedy przeniósł się tu z Barnału Zarząd Górniczy. Jednym z głównych kierowników w tym zarządzie był w 1893 r. Gracjan Jacewicz (syn Michała), urzędnik do zadań specjalnych. W 1898 r. G. Jacewicz został kierownikiem pracowni wytopu złota w zarządzie górniczym w Tomsku; w latach 1895-1896 był członkiem Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności Tomaska⁵³.

Migracja przemysłowa na wschód ożywia się w 1908 r. z początkiem wzrostu rosyjskiego przemysłu. Wzrasta, choć nieznacznie, polska diaspora

⁴⁵ GAOO, f. 348, op. 3, d. 27, s. 154.

⁴⁶ GANO, f. R-1, op. 3, d. 168, s. 96.

⁴⁷ Ibidem, d. 202, s. 369.

⁴⁸ Ibidem, d. 171, s. 386.

⁴⁹ Ibidem, d. 177, s. 235.

⁵⁰ Ibidem, d. 196, s. 197.

⁵¹ *Nasielienie Zapadnoj Sibiri w XX wiekie*, Nowosibirsk 1997, s. 150.

⁵² E. W. Karich, *Rol' Polakow w hoziajstwiennom oswojenii Sibiri*, [w:] *Sibirs-kaja polonija: proszłoje, nastojaszceje, buduszczeje. Materiaty meždunarodnoj nauczno-praktičeskoj konfieriencii*, Tomsk 1999, s. 68.

⁵³ A. Maciesza, op. cit., s. 17; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar' na 1894 god...*, s. 295.

Tomska. Polaków, stanowiących w 1897 r. 2,5% ludności miejskiej, w 1912 r. było 2,8%⁵⁴. Korespondent „Słowa” określa liczebność polskiej ludności Tomsku w 1903 r. na 5 tysięcy⁵⁵. Duży wkład w ekonomiczny rozwój Syberii wnieśli polscy inżynierowie i technicy. Mieszkający w Omsku Ludwik Kawka był technikiem wyposażenia olejarni, które coraz częściej powstawały wówczas na Syberii.⁵⁶ Z inicjatywy mieszkańców Tomsku, P. Winerzykowskiego i D. Szwałkowskiego, ruszyła w tym mieście w 1909 r. komunikacja autobusowa. Na początku XX w. właściciele tomskiej firmy budowlanej, Cezary Lubiński i Edward Wekier, jako pierwsi w mieście zaczęli stosować żelazobetonowe konstrukcje w budownictwie, np. przy wzniesieniu budynku biblioteki uniwersyteckiej⁵⁷. Ich firma była również wykonawcą prac związanych z zakładaniem wodociągu i kanalizacji. Najważniejszą budowlą tej firmy jest żelazobetonowy Most Dumski na rzece Uszajce, zbudowany w latach 1915-1916⁵⁸. W 1895 r. w Tomsku rozpoczęto budowę pierwszej miejskiej elektrowni pod kierunkiem inżyniera Wiaczesława Reutowskiego, właściciela przedsiębiorstwa Techniko-Promyslennoje Biuro (biuro techniczno-przemysłowe – przyp. tłum.), wdrażającego nowoczesne jak na tamte czasy technologie z dziedziny elektrotechniki. Oprócz tego W. Reutowski opracował w 1892 r. projekt laboratorium wytopu złota w Tomsku⁵⁹. Był też inicjatorem i pierwszym redaktorem specjalistycznego czasopisma poświęconego wydobywaniu złota i górnictwu „Wiesticznik Żołotopromyszliennosti i Gornowo Dieła Woobszcze”, który ukazywał się w Tomsku od 1893 do 1904 r.⁶⁰ Mechanicznym oddziałem tomskiego okręgu komunikacji od 1903 do 1908 r. zarządzał inżynier Józef Nagórski⁶¹. Na początku XX w. inżynier Mikołaj Piglewski tworzy pierwsze w guberni tomskiej rolnotechniczne biuro i dzięki niemu pojawiły się w Tomsku kioski z prasą⁶². Inżynier mechanik A. Juszczyński w 1901 r. sporządził projekt pierwszego na Syberii miejskiego wodociągu, który został wybudowany w Tomsku w 1905 r.⁶³. Autorem pierwszego w Tomsku albumu fotografii artystycznej był fotograf

⁵⁴ N. M. Dmitrienko, *Sibirskij gorod Tomsk. W XIX – pierwoj trieti XX wieka: uprawlenije, ekonomika, nasielenie*, Tomsk 2000, s. 121.

⁵⁵ „Kraj”, 3 (16) października 1903, nr 40, s. 14.

⁵⁶ GANO, f. R-1, op. 3, d. 180, s. 54.

⁵⁷ A. Kuczyński, *Polacy w Tomsku. Szkice z przeszłości i współczesność*, [w:] *Polacy w nauce i kulturze Tomsku oraz Syberii Zachodniej*, pod red. nauk. A. Kuczyńskiego i M. Marczyka, Wrocław 2008, s. 42.

⁵⁸ G. B. Skwarcow, *Uczastije Polakow-tomiczej w formirowanii architekturnogo obraza Tomsku w pieriod XV-pierwoj czetwierti XX wiekow*, [w:] *Sibirskaja polonija: proszłoje, nastojaszczyje, buduszczyje: materiały międzynarodowej naucz.-praktycz. konferencji*, Tomsk 1999, s. 64.

⁵⁹ Ibidem, s. 65.

⁶⁰ W. A. Chaniewicz, *Tomskaja polonija: istoria i sowriemiennost'*, [w:] *Sibirskaja polonija: proszłoje, nastojaszczyje, buduszczyje...*, s. 23.

⁶¹ GANO, f. R-1, op. 3, d. 116, l. 222.

⁶² W. A. Chaniewicz, op. cit., s. 24.

⁶³ W. A. Chaniewicz, *K istorii pol'skoj kołonii Tomsku konca XIX – naczala XX wieka*, [w:] *Pol'skaja intelliencija w Sibiri XIX –XX ww. Sbornik matieriałow mieżriegionalnych tiematiczeskich cztienij. „Istorija i kul'tura polakow Sibiri” 2006 gg.*, Krasnojarsk 2007, s. 122.

Stanisław Pietkiewicz⁶⁴. 31 maja 1883 r. Florian Lachmajer, szlachcic warszawski, otrzymał zgodę na otwarcie w Tobolsku zakładu fotograficznego, który funkcjonował do 1893 r.⁶⁵.

Kierownikiem fabryki wyrobów tytoniowych w Krasnojarsku był pochodzący ze szlachty guberni suwalskiej Edmund Rogaliński⁶⁶. Część Polaków zamieszkujących miasta Syberii pracowała w prywatnych komercyjnych firmach i bankach. Polacy byli również agentami towarzystw ubezpieczeniowych, jak np. Tadeusz Wilejko – mieszkający w Barnaule przedstawiciel prywatnego banku⁶⁷. W 1917 r. pełnomocnikiem domu handlowego „Epfelbaum i s-wie” (i synowie) był pochodzący z okolic Szydłowca Adam Nowicki, mieszkający w Barnaule⁶⁸. Pełnomocnikiem towarzystwa „Ljubimow Solwe i K” w Barnaule był Ludwik Gordziałkowski⁶⁹. W latach 1898-1905 stanowisko sekretarza burmistrza w Kaińsku piastował Frank Urniaż. Od 1899 do 1904 r. był w Kaińsku agentem „Siewiernogo Strahowego Obszcziestwa” (Północnego Towarzystwa Ubezpieczeniowego – przyp. tłum.)⁷⁰. W 1909 r. stanowisko księgowego omskiego lombardu objęła Maria Szuniewicz (córka Floriana)⁷¹.

Wielu Polaków na Syberii było urzędnikami. Przedstawiciele inteligencji polskiej nie mieli możliwości obejmowania stanowisk w administracji Królestwa Polskiego. W związku z tym wielu z nich było zmuszonych pracować na Syberii. Według danych spisu ludności z 1897 r. na państwowych stanowiskach pracowało 3-4% Polaków przebywających na Syberii⁷². W 1896 r. w Tomsku powstał sąd okręgowy, a od 1898 r. w jego skład wchodził W. K. Salmanowicz i S. S. Karczewski. W 1903 r. wiceprzewodniczącym sądu był Władysław Salmonowicz, a sekretarzem wydziału karnego Stanisław Karczewski⁷³. Stanowisko policmajstra w Tomsku w latach 1893-1895 zajmował Mieczysław Sokółowski⁷⁴. W latach 1908-1914 członkiem Tomskiego Sądu Okręgowego był Julian Dunin-Brzeziński⁷⁵. Zaczął on swoją karierę na Syberii w 1898 r. od stanowiska sędziego pokoju 4. rejonu miasta Mariińsk i do swojej śmierci w lutym 1917 r. aktywnie pracował na niwie sądownictwa⁷⁶.

⁶⁴ W. A. Chaniewicz, *Polaki w historii i kulturze Tomska*, [w:] *My – tomiczi, waszy sosiedi*, Tomsk 2000, s. 55.

⁶⁵ *Kaliendar Tobolskoj gubernii na 1893 god*, Tobolsk 1892, s. 115.

⁶⁶ GANO, f. R-1, op. 3, d. 182, s. 1.

⁶⁷ Ibidem, d. 191, s. 6.

⁶⁸ CHAFAK, f. D-52, op. 1, d. 1496, s. 1-2.

⁶⁹ CHAFAK, f. D-52, op. 1, d. 1934, l. 1-5.

⁷⁰ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1899 god*, Tomsk 1899, s. 165.

⁷¹ *Pamiatnaja kniżka Akmolinskoj oblasti na 1909 god*, Omsk 1909, s. 148.

⁷² E. W. Karich, op. cit., s. 68.

⁷³ J. Kozłowski, *Polacy w rejonie Tomska (do 1914 roku)*, [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 406; *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1898 god...*, s. 662–663.

⁷⁴ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1894 god...*, s. 273.

⁷⁵ *Pamiatnaja kniżka Tomskoj gubernii na 1910 god*, Tomsk 1910, s. 99.

⁷⁶ „Sibirskaja żyzn’”, z dnia 5 lutego 1917.

W 1903 r. przewodniczącym Sybirskiego Sądu Wojenno-Okręgowego był generał porucznik Olgierd Szczerbowicz-Wieczór. W latach 1895-1903 w Omskim Sądzie Wojenno-Okręgowym stanowisko sędziego wojskowego zajmował pułkownik Marcin F. Gabryłowicz. Według informacji omskiego kuratora i kapelana wojennego, M. Gabryłowicza wybrano na posadę syndyka omskiego kościoła. Sekretarzem Omskiego Sądu Wojenno-Okręgowego był w tym czasie radca kolegialny Józef Krukowski. W kancelarii Izby Skarbowej w 1896 r. w charakterze kancelisty 1. kategorii pracował szlachcic mińskiej guberni Walerian Chalewo. W urzędzie pocztowo-telegraficznym Omska w 1896 r. urzędnikiem 4. kategorii był Adolf Kamiński⁷⁷. Stanowisko adwokata w Barnaule zajmował radca kolegialny Kazimierz Klarner. W latach 1903-1910 był on sędzią pokoju najpierw 2., następnie 1. rejonu, a w 1913 r. miejskim doradcą prawnym w Barnaule⁷⁸. Byli polscy zesłańcy polityczni zajmowali mało znaczące stanowiska. W liście wysłanym w maju 1890 r. z Tomska, A. P. Czechow pisał o powstańcach 1863 r.: „Jedni żyją bardzo dostatnio, drudzy bardzo ubogo i pracują w charakterze kancelistów na stacjach”⁷⁹. S. Anisimow, zesłany w 1906 r. do miasta Jalutorowsk, zastał w nim trzech urzędników, polskich powstańców z 1863 r. Pracowali w miejscowej policji, Izbie Skarbowej i na poczcie, ale żaden z nich nie mógł zrobić kariery zawodowej. Naczelnik policji powiatowej każdego roku wystawiał pracującego w policyjnej administracji kandydata na kancelistę 1. rangi, lecz gubernialne władze nie zatwierdzały tego wyboru. Były polski powstaniec sam stwierdzał: „w Petersburgu nie mogą zapomnieć, że jestem jednym z powstańców”⁸⁰. Radca stanu Antoni Dulewicz po ukończeniu Uniwersytetu Petersburskiego był od 1897 do 1920 r. członkiem sędzią najpierw w Irkucku a potem w Semipałatyńsku⁸¹. Niektórzy polscy urzędnicy byli potomkami powstańców z 1863 r., np. Mikołaj Sosnowski (syn Pawła) urodził się w 1883 r. we wsi Kazaczij Mys guberni tomskiej w rodzinie polskiego zesłańca. Po ukończeniu prawa na Uniwersytecie Tomskim zamieszkał w 1908 r. w Omsku, gdzie był przyjęty do grona adwokatów Omskiej Izby Sądowniczej. Jego brat, Antoni Sosnowski, mieszkający we wsi Judino w powiecie tatarskim guberni omskiej, zajmował się handlem⁸².

Zarządcą kancelarii administracji zachodniosyberyjskiego okręgu naukowego w latach 1885-1895 był Grzegorz Tomaszynski, który ukończył prawo na Uniwersytecie Petersburskim. W latach 1896-1898 asesor kolegialny G.S. Tomaszynski został urzędnikiem gubernialnego zarządu do spraw chłopów 2. rejonu. W 1903 r. obowiązki referenta przy gubernialnym architekcie w Tomsku pełnił radca dworu Bolesław Borowski⁸³.

W marcu 1900 r. na naczelnika okręgu altajskiego został powołany Adam Kublicki-Piottuch (syn Feliksa), wywodzący się ze starego polskiego rodu. Pełnił on tę funkcję do maja 1904 r., wiele uwagi poświęcając przemysłowi górni-

⁷⁷ GAOO, f. 348, op. 1, d. 2, s. 86; Ibidem, d. 3, s. 37.

⁷⁸ ChAFAK, f. 52, op. 1, d. 468, s. 1-5; *Pamiętna książka Tomskoj gubernii na 1910 god...*, s. 99.

⁷⁹ „Sibirskaja starina” 1997, nr 12 (17), s. 19.

⁸⁰ S. Anisimow, *Istoriczeskij gorod*, Moskwa 1930, s. 34.

⁸¹ GANO, f. p-1, op. 3, d. 154, s. 10-10 ob.

⁸² Ibidem, d. 160, s. 97.

⁸³ *Sybirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kelendar' na 1894 god...*, s. 279; *Sybirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kelendar' na 1903 god...*, s. 261.

czemu. Na Ałtaju do naszych czasów działały Suzuńska Huta Miedzi, Guriewska Odlewnia Żeliwa, Koływańska Fabryka Szlifierska i niektóre kopalnie, również kopalnie złota⁸⁴. A. Kublicki-Piottuch zajmował się też działalnością społeczną. Był np. honorowym przewodniczącym stowarzyszenia miłośników badań nad Ałtajem i udzielał pomocy stowarzyszeniu dbającemu o jakość podstawowego wykształcenia w Barnaulu⁸⁵.

Na przełomie XIX i XX w. wielu Polaków na Syberii trudniło się leśnictwem. W latach 1893-1896 leśniczym Nadleśnictwa Tomskiego był Iwan Podgórski (syn Karola); w 1898 r. wypełniał obowiązki leśnego rewizora zaś kolejnym leśniczym w guberni tomskiej w tych latach był Wiktor Rożewicz⁸⁶. W latach 1896-1898 stanowisko leśniczego zajmował mieszkający we wsi Spask w powiecie kaińskim Kajetan Izbicki (syn Ludwika). W 1907 r. K. Izbicki został taksatorem służb leśnych guberni tobolskiej⁸⁷. W 1913 r. znaczna grupa Polaków piastowała urzędnicze stanowiska w administracji Kraju Ałtajskiego. Polacy do 1919 r. pracowali tu jako technicy budowlani i drogowi, inspektorzy medyczni, inżynierowie leśnicy, jak również referenci, księgowi, urzędnicy biurowi i inżynierowie górniczy⁸⁸. Radca dworu Bolesław Ejsmond (syn Konstantyna), był zarządcą oddziału leśnego, asesor kolegialny Feliks Szuniewicz zarządzał działem zagospodarowania lasu, Grzegorz Żelazowski pracował jako mierniczy taksator, a Władysław Gronowski jako starszy leśniczy 2. kategorii. Sekretarz kolegialny W. W. Gronowski w 1912 r. był leśniczym ongudajskiego leśnictwa Kraju Ałtajskiego⁸⁹. W 1915 r. posadę leśniczego katienskigo leśnictwa objął Zdzisław Korzun, mieszkający w mieście Tatarskie ziemianin guberni wileńskiej⁹⁰. W 1917 r. radca kolegialny B. K. Ejsmond był zarządcą Ałtajskiego Wydziału Kontroli Ministerstwa Dworu Cesarskiego⁹¹. Od września 1912 r. Jana Drzewieckiego mianowano pomocnikiem leśniczego 1. kategorii nowonikołajewskiego leśnictwa, w którym pracował do lata 1913 r. Okoliczności rodzinne nie pozwoliły mu przedłużyć służby na Syberii⁹². W 1908 r. ziemianin Julian Białecki pracował jako mierniczy rejonu przesiedleńczego w guberni tomskiej, a w 1917 r. i na początku 1918 J. B. Białecki pełnił obowiązki leśniczego we wsi Pietrowka w pietrowskiej gminie powiatu barnaulskiego⁹³. Technikiem pracującym przy osuszaniu bagien w Kaińsku był Bronisław Kroćko (syn Michała) wywodzący się z warstwy chłopskiej guberni grodzieńskiej⁹⁴.

⁸⁴ W. F. Griszajew, *Ałtajskie gornije inżeniery*, Barnaul 1999, s. 243-244.

⁸⁵ Ibidem, s. 244.

⁸⁶ *Sybirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kelendar' na 1894 god...*, s. 297.

⁸⁷ GANO, f. d. 156, op. 1, d. 274, l. 105 ob.; *Pamiatnaja kniżka Tobol'skoj gubernii na 1907 god*, Tobol'sk 1907, s. 153.

⁸⁸ T. G. Niedzieluk, op. cit., s. 24.

⁸⁹ ChAFAK, f. D-4, op. 1, d. 358, s. 5-6 ob.

⁹⁰ GATO, f. 3op. 67, d. 239, s. 36.

⁹¹ ChAFAK, f. D-52, op. 1, d. 832, s. 5.

⁹² Ibidem, f. D-4, op. 1, d. 708, s. 2-32.

⁹³ Ibidem, f. D-53, op. 1, d. 42, s. 1-9; *Pamiatnaja kniżka Tomskoj gubernii na 1908 god*, Tomsk 1908, s. 29.

⁹⁴ GANO, f. R-1, op. 3, d. 200, s. 212.

Według wspomnień Wiktora Mieńkowskiego, polscy urzędnicy pracowali prawie we wszystkich instytucjach Tomsku. Wielu z nich było zatrudnionych w zarządzie kolei, resorcie finansów czy organach sądowych⁹⁵. Sam W. Mańkowski (syn Juliana) w 1898 r. zajmował stanowisko inspektora podatkowego w Kuzniecku⁹⁶. W latach 1896–1903 pomocnikiem referenta Tomskiego Okręgu Linii Komunikacyjnych był Władysław Plater-Płochocki. W tym też czasie jako starszy rewident Izby Kontrolnej pracował Adam Wojciechowski (syn Michała)⁹⁷. Wśród urzędników resortu finansów można wymienić W. I. Szokałskiego, który w latach 1911-1914 zajmował stanowisko nadzorcy 1. zarządu akcyzowego okręgu. W 1898 r. naczelnikiem 3. oddziału Tomskiej Izby Skarbowej był Antoni Wałda (syn Mikołaja), który w latach 1896-1908 był członkiem Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności⁹⁸. Bronisław Ostrowski (syn Franciszka) sprawował w latach 1895-1899 funkcję referenta Ministerstwa Rolnictwa w Tomsku i jednocześnie uczestniczył w życiu społecznym miejscowej polskiej kolonii. Wchodził również w skład Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności⁹⁹. Od 1908 do 1917 r. dyrektorem Tomskiej Izby Skarbowej był radca stanu Józef Marszang¹⁰⁰.

Polacy w znacznej liczbie sprawowali także funkcje urzędników innego gubernialnego centrum zachodniej Syberii – Tobolska. Od 1889 r. referentem Ogólnego Rządu Gubernialnego był Wiktor Grzegorzewski (syn Aleksandra). Radca tytularny Grzegorzewski zmarł w Tobolsku 18 października 1902 r. Sekretarzem Rządu Gubernialnego w Tobolsku po 1890 r. był Wincenty Bordziłowski (syn Antoniego). W latach 1894-1897 zajmował stanowisko pomocnika naczelnika policji powiatowej w Surgucie. Następnie w randze radcy dworu podał się do dymisji i zmarł w Tobolsku 23 maja 1914 r.¹⁰¹. Od 1889 do 1897 r. pomocnikiem naczelnika Urzędu Pocztowo-Telegraficznego w Tobolsku był Antoni Brzeziński (syn Ignacego). Radca dworu A. Brzeziński zmarł w Tobolsku 20 sierpnia 1905 r.¹⁰². Księgowym Izby Skarbowej w Tobolsku od 1893 do 1897 r. był Czesław Żeligowski (syn Mikołaja). Radca dworu Żeligowski, pochodzący z rodu szlacheckiego, zmarł w Tobolsku 28 sierpnia 1905 r.¹⁰³.

⁹⁵ W. Mańkowski, *Polacy w Tomsku w latach 1910–1921*, „Sybirak” 1938, nr 3 (15), s. 44.

⁹⁶ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i sprawocznyj kalendar’ na 1898 god*, Tomsk 1898, s. 113.

⁹⁷ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i sprawocznyj kalendar’ na 1896 god...*, s. 575.

⁹⁸ *Pamiatnaja kniżka Tomskoj gubernii na 1914 god*, Tomsk 1914, s. 77; *Sibirskij torgowo-promyslennyj i sprawocznyj kalendar’ na 1898 god...*, s. 100.

⁹⁹ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i sprawocznyj kalendar’ na 1899 god*, Tomsk 1899, s. 201.

¹⁰⁰ *Pamiatnaja kniżka Tomskoj gubernii na 1908 god...*, s. 81; ChAFAK, f. D-69, op. 1, d. 167, s. 4.

¹⁰¹ *Kaliendar’ Tobolskoj gubernii na 1890 god*, Tobolsk 1889, s. 3-7; Państwowa Instytucja Obwodu Tiumeńskiego Archiwum Państwowe w Tobolsku (ros. Gosudarstwiennoje Uczrieżdienie Tiumieńskoj Obłasti «Gosudarstwiennyj archiw w g. Tobolskie» dalej skrót: GUTO GAT), f. 156, op. 15, d. 725, s. 114.

¹⁰² *Kaliendar’ Tobolskoj gubernii na 1890 god...*, s. 15; GUTO GAT, f. 156, op. 15, d. 725, s. 63.

¹⁰³ *Kaliendar’ Tobolskoj gubernii na 1894 god*, Tobolsk 1893, s. 6; GUTO GAT, f. 156, op. 15, d. 725, s. 63.

Naczelnikiem 3. oddziału Izby Skarbowej w Tobolsku w 1889 r. był Wandalin Falski (syn Wincentego). Oprócz tego zajmował stanowisko dyrektora-sekretarza Gubernialnego Komitetu Opiekuńczego nad Więzzeniami¹⁰⁴. W latach 1893-1897 pomocnikiem nadzorcy 1. Akcyzowego zarządu okręgu w Tobolsku był Adolf Gryniewicki (syn Stefana)¹⁰⁵.

Od 1897 r. topografem zachodniosyberyjskiego oddziału przesiedleńczego był radca dworu Witold Krzywicki (syn Romualda), odznaczony Orderem św. Stanisława III klasy. Pochodził ze szlachty guberni wileńskiej i pracował na swoim stanowisku do 1911 r.¹⁰⁶. W 1898 r. stanowisko topografa zagospodarowania terenów dzierżawionych zajmował mierniczy Stanisław Kochlewski (syn Władysława). 27-letni Kochlewski wywodził się ze szlachty guberni grodzieńskiej¹⁰⁷. Rუსyfikacyjna polityka rządowa skłaniała Polaków chcących zrobić karierę zawodową do emigracji do centrum i na wschód Rosji. To skłoniło Daniela Klimaszewskiego do objęcia w 1909 r. stanowiska topografa zagospodarowania gruntów iszymskich, na którym pracował do 1915 r.¹⁰⁸. Inaczej ułożyły się losy i kariera geometry Ludwika Onoszki, który urodził się w 1877 r. w rodzinie szlachcica zesłanego za udział w powstaniu 1863 r. W latach 1909-1914 L. Onoszko pracował w Dziale Mierniczym obwodu akmolińskiego w randze asesora kolegijskiego¹⁰⁹. W Omsku w Wojenno-Topograficznym Oddziale w przeddzień I wojny światowej pracował Władysław Górski (syn Eustachego). Od 1909 r. był sekretarzem Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Naczelnikiem Syberyjskiego Okręgu Polowego Wyższego Geodezyjnego Zarządu WSNCh (Wyższy sowiet narodnego choziajstwa) – Wyższa Rada Gospodarki Narodowej na początku 1920 r. został Jan Żyliński (syn Antoniego)¹¹⁰.

Organizatorem osuszania bagien barabińskiego stepu był generał lejtnant Józef Żyliński (syn Hipolita). J. Żyliński kształcił się w Instytucie Inżynierów Komunikacji, po czym ukończył kurs geodezyjny w Akademii Sztabu Generalnego. Pod jego nadzorem prowadzono hydrotechniczne i melioracyjne prace na Kaukazie, w Turkiestanie i na Syberii. Po przeprowadzeniu syberyjskiej linii kolejowej rząd Rosji zwrócił uwagę na konieczność zaludnienia rosyjskimi przesiedleńcami terenów do niej przylegających na granicach obszernych stepów – Iszymskiego i Barabińskiego. Ich zaludnienie utrudniały: brak wody na Stepie Iszymskim oraz błoto, obfitość wody i duża wilgotność na Stepie Barabińskim. W 1895 r. J. Żyliński sporządził plan zarówno zaopatrzenia w wodę, jak i osuszenia tych terenów, co umożliwiałoby ich zasiedlenie¹¹¹.

¹⁰⁴ *Kaliendar' Tobolskoj gubernii na 1890 god...*, s. 7.

¹⁰⁵ *Kaliendar' Tobolskoj gubernii na 1894 god...*, s. 14.

¹⁰⁶ GANO, f. r.-1, op. 3, d.160, s. 38.

¹⁰⁷ Gosudarstwiennij Archiw Omskoj Oblasti (Państwowe Archiwum omskiego Obwodu – dalej: GAOO), f. 348, op. 3, d. 27, s. 151.

¹⁰⁸ GANO, f. R-1, op. 3, d. 137, s. 42; *Pamiatnaja kniżka Tobolskoj gubernii na 1915 god*, Tobolsk 1915, s. 57.

¹⁰⁹ Ibidem, d. 189, s. 110-113; *Pamiatnaja kniżka Akmolinskoj oblasti na 1914 god*, Omsk 1914, s. 11.

¹¹⁰ Ibidem, d. 165, s. 351; *Pamiatnaja kniżka Akmolinskoj oblasti na 1913 god*, Omsk 1913, s. 45.

¹¹¹ GAOO, f. 2200, op. 2, d. 684, s. 2-4.

W 1900 r. stanowisko notariusza Tomskiego Sądu Okręgowego w Kaińsku w guberni tomskiej zajmował Józef Miagczyłowicz-Wolski, który był zarazem pełnomocnikiem miejscowej społeczności katolickiej a od 1903 r. został przedstawicielem towarzystwa ubezpieczeniowego „Jakor” (kotwica – przypłum.) w Kaińsku¹¹².

Polacy reprezentowali na Syberii również władze policji. W 1898 r. funkcję pomocnika omskiego policmajstra pełnił radca tytularny Alfons Szeling (syn Ignacego)¹¹³. W ciągu dwudziestu lat (od 1887 do 1907 r.) w policji guberni tobolskiej pracował Antoni Zarembo (syn Aleksandra). W Powiatowej Policji w Kaińsku na początku XX w. służyli A. Kulesza i L. Łazowski. Naczelnikiem policji 4. stanu do lutego 1902 r. był szlachcic, sekretarz gubernialny Albert Kulesza (syn Witolda), kawaler Orderu św. Stanisława III klasy, odznaczony dwoma srebrnymi medalami i jednym brązowym. A. Kulesza zmarł na suchoty 5 lutego 1902 r. we wsi Spasskoje¹¹⁴. W 1904 r. naczelnikiem 5. stanu został sekretarz gubernialny Leonard Łazowski (syn Lucjana).

Do 1903 r. znaczna grupa polskich urzędników pracowała w Tobolskim Sądzie Okręgowym, o czym świadczy syberyjski kalendarz handlowo-przemysłowy. Był wśród nich wiceprzewodniczący sądu okręgowego w latach 1899–1903 Edward Gustaw Czyż. W 1899 r. w mieście Tara pracował jako sędzia Feliks Wyśłouch, który w 1903 r. został sędzią powiatu tiukalińskiego. Sędzią śledczym powiatu tarskiego był N. Bonczkowski, a iszymskiego K. Sieklucki, sędzią pokoju powiatu tobolskiego zaś K. Lityński, R. Paprocki, I. Witkiewicz i dodatkowym sędzią pokoju L. Śluzkowski¹¹⁵. Członkami Tobolskiego Sądu Okręgowego w latach 1907–1911 byli I. Symonowicz i A. Jacewicz, przy czym ten ostatni pracował tu od 1903 r. Później, mniej więcej w 1912 r., rodzina radcy stanu Antoniego Jacewicza (syna Iwana) przenieśli się na stałe do Tomsku, gdzie mieszkała do czasu repatriacji do Polski. Klemens Norgiałowicz (syn Aleksandra) w latach 1889–1890 pracował jako pomocnik skarbnika Tobolskiego Urzędu Skarbowego¹¹⁶. Radca stanu K. Norgiałowicz był też w 1912 r. przewodniczącym Sądu Sierocego w Tobolsku. W 1909 r. pełnił obowiązki skarbnika tobolskiego zgromadzenia społecznego¹¹⁷.

Karol Lityński (syn Henryka), pochodzący z guberni warszawskiej, w 1886 r. wyjechał do guberni tobolskiej. W 1890 r. pracował jako ławnik sądu okręgowego w Tiukalińsku, a w okresie od 1892 do 1893 r. jako sędzia śledczy 2. rejonu¹¹⁸. W 1898 r. był tzw. sędzią pokoju 1. rejonu okręgu tiukalińskiego, a od 1909 do 1915 r. takim samym sędzią powiatu surguckiego¹¹⁹. Oprócz K. Lityńskiego w 1914 r. w guberni tobolskiej w charakterze rejonowego sędziego pokoju pracowali: w 6. rejonie tobolskiego powiatu tiumeńskiego

¹¹² GATO, f. 3, op. 2, d. 5283, s. 4.

¹¹³ GAOO, f. 348, op. 3, d. 27, s. 26.

¹¹⁴ GANO, f. d-156, op. 1d. 274, s. 173 ob., 232 ob.

¹¹⁵ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1903 god...*, s. 273-274.

¹¹⁶ *Kaliendar' Tobolskoj gubernii na 1893 god*, Tobolsk 1892, s. 7.

¹¹⁷ *Pamiatnaja kniżka Tobolskoj gubernii na 1912 god*, Tobolsk 1912, s. 9.

¹¹⁸ *Kaliendar' Tobolskoj gubernii na 1894 god...*, s. 30.

¹¹⁹ GANO, f. R-1, op. 3, d. 160, s. 92.

Zdzisław Dobek; w 6. rejonie powiatu iszymskiego Henryk Jasinowski; w 5. rejonie powiatu tatarskiego Ludwik Śluzkowski; w 6. rejonie powiatu tiukalińskiego Witold Nowodworski i w 1. rejonie powiatu turyńskiego Rafał Paprocki¹²⁰. Członkiem Barnaulskiego Sądu Okręgowego był Józef Witkiewicz; zmarł na tyfus w Branaule w 1920 roku¹²¹. Wśród polskich urzędników znajdowali się również byli zesłańcy polityczni. W. Studnicki, zesłany do wschodniej Syberii za współpracę z II Proletariatem, po zwolnieniu z nadzoru policyjnego w 1893 r. zamieszkał w Tobolsku, gdzie w Sądzie Gubernialnym przechodził praktykę adwokacką. Zdołał wystąpić jako obrońca w 72 procesach sądowych¹²². Zygmund Okulicz-Kozaryn od 1904 do 1912 r. pracował w charakterze radcy prawnego w Tomsku, a od 1915 r. na tym samym stanowisku w Omsku¹²³. W skład adwokatury Omskiego Sądu Okręgowego w latach 1909-1911 wchodził syn powstańca z 1863 r., znanego tomskiego lekarza Floriana Orzeszko – adwokat Dominik Orzeszko. W 1910 r. D. Orzeszko mieszkał we wsi Kadysz¹²⁴. W latach 1892-1897 pomocnikiem nadzorca 1. zarządu akcyzowego okręgu zachodniej Syberii w Tobolsku był Adolf Gryniewicki¹²⁵. W 1914 r. w składzie Okręgowego Zarządu Akcyzowego w charakterze nadzorca opłat akcyzowych w Tobolsku pracował I. Szkulcecki¹²⁶.

W miastach Syberii Polacy pełnili szereg wyższych jak i niższych rangą urzędników. Franciszek Lipski (syn Antoniego) od 1910 r. pracował w biurze adresowym Krasnojarska¹²⁷. Płocki szlachcic Adam Rejnert, mieszkający w Irkucku, pracował w Ministerstwie Rolnictwa – był specjalistą ds. lokalizacji przesiedleńców. Stanowisko urzędnika do specjalnych poleceń rządu ds. przesiedleńców głównego zarządu rolnictwa i zagospodarowania terenu zajmował Stanisław Giedrojc-Jurago¹²⁸. W skład radnych miejskich Nowonikołajewska w latach 1909-1913 wchodził mieszczanin Wiktor Pongański (syn Kazimierza). Pongański był też członkiem miejskiej komisji religijnej¹²⁹.

Po rewolucji 1917 r. w związku z restrukturyzacją carskiej administracji Rosji większa część urzędników została bez pracy, wśród których byli również Polacy. Znany jest np. fakt, że Stefan Jaroszyński, były sekretarz prokuratora Sądu Okręgowego w Branaule, w marcu 1918 r. zwrócił się do organów podatkowych z prośbą o zwolnienie z płacenia podatku dochodowego, gdyż wskutek likwidacji sądu został bez pracy¹³⁰.

¹²⁰ *Pamiętna książka Tobolskiej gubernii na 1914 god*, Tobolsk 1914, s. 39.

¹²¹ GANO, f. R-1, op. 3, d. 184, s. 250.

¹²² J. Gzella, *Syberia w ocenie polskich zesłańców: (na przykładzie prac Władysława Studnickiego)*, [w:] *Sibirskaja dieriewnja: istorija, sovriemiennoje sostożanie, perspektivy razvitija: Materiały VII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji*, Omsk 27-28 marca 2008 g., Omsk 2008, s. 375.

¹²³ GANO, f. R-1, op. 3, d. 189, s. 11.

¹²⁴ *Pamiętna książka Akmolinskoj oblasti na 1909 god*, Omsk 1909, s. 141.

¹²⁵ *Kalendar' Tobolskoj gubernii na 1897 god*, Tobolsk 1897, s. 15.

¹²⁶ *Pamiętna książka Tobolskiej gubernii na 1914 god...*, s. 33.

¹²⁷ GANO, f. R-1, op. 3, d. 160, s. 318.

¹²⁸ *Ibidem*, d. 174, s. 11.

¹²⁹ *Sprawocznik po gorodu Nowo-Nikołajewsku*, Nowosybirsk 1992, s. 122-123.

¹³⁰ ChAFAK, f. D-52, op. 1, d. 1835, s. 1-1 ob.

Na przełomie XIX i XX w. pojawiła się konieczność delegowania na Syberię lekarzy weterynarii. W latach 1893–1896 zarządzającym działem weterynaryjnym guberni tomskiej był Edmund Żukowski¹³¹. W 1910 r. do działań przeciwko masowemu zapaleniu płuc u bydła do guberni tomskiej z miasta Chotyń guberni besarabskiej został oddelegowany lekarz Witold Chełmicki, który otrzymał dyplom weterynarii w mieście Juriew¹³². W. Chełmicki – rodowity szlachcic guberni besarabskiej – przyjechał na Syberię z żoną Wandą Olszewską. Na łamach „Ałtajskoj Gaziety” z dnia 4 i 9 stycznia 1911 r. W. Chełmicki zamieścił notatki traktujące o niezadowolającym stanowisku środowiska weterynaryjnego w Barnaulu i odpowiedzialności za ten stan lokalnego rządu¹³³. Wystąpienie W. Chełmickiego wywołało niepokój w barnaulskim zarządzie i zapewne z jego inicjatywy miejski lekarz weterynarii Rymiancew stanął w obronie władz administracyjnych Barnaulu, pozytywnie oceniając jego działalność pod względem rozwoju służb weterynaryjnych w mieście¹³⁴. Od czerwca 1912 r. W. Chełmicki kierował rebrychińskim rejonem weterynarii, a od grudnia 1912 r. do 1917 r. był weterynarzem we wsi Ust-Czaryska guberni tomskiej. Według informacji żony lekarza, w maju 1917 r. lecznicę zniszczono¹³⁵. Na początku 1919 r. W. Chełmicki pełnił obowiązki barnaulskiego weterynarza, a w lutym 1919 r. został zmobilizowany i wyznaczony na stanowisko lekarza weterynarii 5. Syberyjskiej Dywizji¹³⁶. W 1916 r. rejonowym lekarzem weterynarii w Kaińsku był A. J. Jarmiński. Kazimierz Gruzdź w 1921 r. zajmował stanowisko lekarza weterynarii w omskim garnizonie¹³⁷.

Wśród miast guberni tomskiej w 1903 r. znaczącą polską diasporę w Marińsku tworzyli urzędnicy, robotnicy i pracownicy umysłowi zatrudnieni na kolei¹³⁸. W Barnaulu w 1904 r. polska społeczność liczyła 400 osób. Wielu Polaków pracowało w zarządzie Ałtajskiego Okręgu Górniczego¹³⁹. Wśród nich należy wymienić inżyniera górnika, radcę kolegijskiego Józefa Billa (syna Iwana), który w latach 1896–1898 był urzędnikiem do specjalnych poleceń Głównego Zarządu Ałtajskiego Okręgu Górniczego. W 1896 r. J. Bill został członkiem Tomskiego Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności¹⁴⁰. Pomocnikiem naczelnika wydziału górniczego okręgu ałtajskiego w latach 1895–1898 był Leonard Martini (syn Ludwika). L. Martini wchodził również w skład Tomskiego Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności¹⁴¹.

Na przełomie XIX i XX w. liczna polska diaspora ulokowała się również w Omsku. W 1913 r. mieszkało tam 5 087 Polaków, przy czym w innych mia-

¹³¹ *Sibirskij torgowo-promysliennyj i spravocznyj kalendar' na 1894 god...*, s. 276.

¹³² ChAFAK, f. D-65, op. 1, d. 191, s. 1.

¹³³ „Ałtajskaja gazieta”, 4 stycznia 19 i 9 stycznia 1911.

¹³⁴ Ibidem, 15 stycznia 1911.

¹³⁵ ChAFAK, f. D-65, op. 1, d. 191, s. 126.

¹³⁶ Ibidem, s. 163.

¹³⁷ CDNIOO, f. 1, op. 2, d. 470, s. 8.

¹³⁸ „Kraj”, 23 grudnia 1903 r., nr 52, s. 10.

¹³⁹ W. Bubnowicz, *Polaki igrali zamietnuju rol w žyjni Altaja*, „Sibirskaja starina” 1997, nr 12 (17), s. 14.

¹⁴⁰ ChAFAK, f. D-4, op. 1, d. 102, s. 5 ob.

¹⁴¹ GATO, f. 3, op. 2, d. 3152, s. 26.

stach obwodu akmolińskiego tylko 8 906¹⁴². Na podstawie analizy ksiąg metrykalnych omskiego kościoła T. G. Niedzieluk wysnuła wniosek, iż większość rodzin szlacheckich przybyła do Omska z guberni wileńskiej, witebskiej, kijowskiej i kowieńskiej, a także z powiatu ihumeńskiego i słuckiego guberni mińskiej. Wśród mieszczan przeważali wywodzący się z Grodna, Warszawy, Rygi i guberni łomżyńskiej¹⁴³. Konstantyn Ordyniec, wywodzący się ze szlachty guberni kijowskiej, był inżynierem technologiemi i właścicielem pracowni farb drukarskich w Omsku¹⁴⁴. Fabryka chemiczna Stella w Omsku należała do polskiego obywatela G. L. Otto. Towaroznawca Wincenty Wiernikowski od 1913 r. pracował w Omsku w olejarni¹⁴⁵. W 1898 r. stanowisko omskiego notariusza zajmował Edward Galinowski (syn Antoniego)¹⁴⁶.

W ten oto sposób w przeddzień I wojny światowej największe polskie kolonie w zachodniej Syberii znalazły się w Tomsku, Tobolsku i Omsku. Według danych zamieszczonych w kalendarzu katolickim na 1909 r. liczba katolików w Tobolsku wynosiła 5 270 osób, w Tomsku – 11 415, w Omsku – 5 523¹⁴⁷. Niewątpliwie większość parafian stanowili właśnie Polacy. Dla porównania – na wschodzie kraju, w Krasnojarsku, mieszkało 5 tys. Polaków, w Irkucku i Władywostoku po 3 tys., a w Nierczyńsku 2 tys.

Wśród polskiej ludności przebywającej w miastach Syberii było wielu zesłańców politycznych. Pracowali w tym czasie w większych przedsiębiorstwach: fabrykach, drukarniach, magazynach kolejowych, kopalniach. Na przykład w 1900 r. grupa byłych polskich zesłańców była zatrudniona w magazynie kolei stacji Bogotoł¹⁴⁸. W czasie I wojny światowej znaczne grupy zesłanych Polaków pracowały w kopalni w osadzie Njura i w „metalliczeskiej fabryce” (fabryce metalu) w Czeremchowie¹⁴⁹. Inżynier Michał Król, zesłany na Syberię za przynależność do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), od 1915 r. był zatrudniony przy budowie koszar pod Krasnojarskiem¹⁵⁰. Polscy zesłańcy i zdemobilizowani żołnierze trudnili się na Syberii rzemiosłem; było wśród nich zwłaszcza wielu cieśli.

Polacy zajmowali kierownicze stanowiska przy budowie kanału Ob-Jenisej i w Sądzie Okręgowym Tomsku. W dziale budownictwa po 1890 r. pracowała znaczna grupa polskich inżynierów, którzy ukończyli wyższe uczelnie w Rosji. Wśród nich byli: naczelnik rejonu inżynier Stanisław Żbikowski, pomocnik referenta Władysław Plater-Płochocki (syn Konstantyna), Jan Wilk-Koraczewski, Tadeusz Balicki, Stanisław Rogalski i Ernest Bobieński. W 1898 r.

¹⁴² *Nasielenije Zapadnoj Sibiri*, s. 151.

¹⁴³ T. G. Niedzieluk, *Rimsko katoliczeskaja...*, op. cit., s. 38.

¹⁴⁴ GANO, f. R-1, op. 3, d. 116, s. 260.

¹⁴⁵ Ibidem, d. 167, s. 298.

¹⁴⁶ GAOO, f. 348, op. 3, d. 27, s. 118.

¹⁴⁷ Z. Łukawski, op. cit., s. 93.

¹⁴⁸ GATO, f. 3, op. 56, d. 97, s. 148.

¹⁴⁹ J. Dąbski, *Droga z katorgi do domu*, [w:] *Na granicy epok. Wspomnienia o udziale Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917-1927*, Warszawa 1967, s. 821.

¹⁵⁰ M. Król, *Nasza droga na Syberię (wspomnienia z okresu rewolucyjnego 1905 roku.)*, „Sybirak” 1935, 2 (6), s. 42.

stanowisko starszego rewizora, a następnie sekretarza Izby Kontrolnej guberni tomskiej zajmował Adam Wojciechowski (syn Michała)¹⁵¹.

Stanisław Żbikowski (syn Antoniego) był pierwszym naczelnikiem Kanału Ob-Jenisejskiego, a następnie od 1896 do 1903 r. naczelnikiem rejonu jenisejskiego tomskiego okręgu transportowego¹⁵². Ernest Bobieński (syn Andrzeja) w 1898 r. kierował ułożeniem i podsypywaniem dróg, a jego zastępcą był Stanisław Rogalski (syn Józefa). E. Bobieński uzyskał zgodę ministra transportu i szefa żandarmerii na pracę polskich zesłańców przy budowie kanału. W latach 1914-1916 zastępcą naczelnika budowy drogi Aczyńsk – Minusińsk był inżynier Kazimierz Fałkowski. Z pracujących na budowie jeńców wojennych Fałkowski stworzył grupę, którą kierował major Stanisław Kudzielski¹⁵³.

W czasie I wojny światowej na Syberii była szeroko wykorzystywana praca jeńców wojennych. Ci, którzy trafiali do pracy do zamożnych chłopów, znajdowali się w dość dobrych warunkach materialnych¹⁵⁴. Jeżeli jeńcy wojenni byli wykształceni lub biegli w jakimkolwiek rzemiośle, znacznie ułatwiało mu to szukanie pacy. Na przykład jeden z polskich jeńców wojennych we wschodniej Syberii, który z zawodu był agronomek, w 1916 r. kierował spółdzielnią mleczarską¹⁵⁵.

W 1918 r. został przeprowadzony ogólnorosyjski związkowy spis ludności. Kierująca nim centrala spółdzielczości spożywczej Syberii zainicjowała wówczas statystyczne badanie robotników i urzędników spółdzielczości spożywczej Syberii. Znajdujący się wśród nich Polacy uplasowali się na drugim miejscu i stanowili 2,4%. Polacy i Żydzi stanowili znacznie większy odsetek (od 7 do 10%) w sferach związanych z finansami, pracą biurową, przekazem i analizą informacji¹⁵⁶. W Nowosybirsku stanowisko głównego księgowego syberyjskich związków spółdzielczych zajmował Stanisław Kowalski (syn Leona)¹⁵⁷. W spółdzielczości pracowało wielu zesłanych na Syberię. W guberni omskiej w spółdzielczości spożywczej pracował przez 6 lat Jan Adamczyk, który kierował hurtownią w Tarze¹⁵⁸. Od 1922 r. w handlowo-zaopatrzeniowej spółdzielni w Surducie, bieriozowskim i kondyjskim rejonie obwodu tiumeńskiego pracował były polityczny zesłaniec C. Gierwatowski¹⁵⁹. W Irkucku w Irgubsojuzie (irkucki gubernialny związek spółdzielczy – przyp. tłum.)

¹⁵¹ A. Kuczyński, op. cit., s. 395; *Sybirskij torgowo-promyszlennyj i sprawczonyj kelendar' na 1903 god...*, s. 281.

¹⁵² G. W. Skworcow, *Uczastie Polakow – tomiczej...*, s. 65.

¹⁵³ A. Kuczyński, *Polacy w Tomsku. Szkice...*, s. 395.

¹⁵⁴ R. Dyboski, *Siedem lat w Rosji i na Syberii (1915-1921) Przygody i wrażenia*, oprac. T. Bohun, Warszawa 2007, s. 48.

¹⁵⁵ J. Walentynowicz, *Święta w syberyjskiej tajdze. Gdy w Polsce było Trzech Króli*, „Głos Prawdy” 1927, nr 5, s. 5.

¹⁵⁶ A. A. Nikołajew, *Rabotniki potrebitel'skoj koopieracji Sibiri po dannym ankietnowo obsledowania 1918 g.*, [w:] *Problemy agrarnowo i diemograficzeskowo razwitija Sibiri*, Nowosibirsk 1997, s. 43.

¹⁵⁷ Informacja otrzymana przez autora od syna S. Kowalskiego – Ludwika (28.03.1990 r.)

¹⁵⁸ GANO, f. R-1, op. 3, d. 116, s. 2.

¹⁵⁹ F. Pokazaniew, *Polaki igrali zamietnuju rol' w żyzni Surguta*, „Sibirskaja starina” 1997, nr 12 (17), s. 16.

urzędniczką była urodzona w Warszawie Jadwiga Grafińska-Chruszczow, córka Edwarda – byłego zesłańca politycznego¹⁶⁰.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości tysiące Polaków wyruszyły do ojczyzny. Jednak wielu zapuściło głęboko korzenie dzięki więzom rodzinnym i zajęciom, którymi się trudnili. W taki oto sposób po repatriacji z lat 1921-1922 na Syberii pozostała część potomków polskich zesłańców, część przedstawicieli polskiej inteligencji i robotników.

Polscy przedsiębiorcy na Syberii na przełomie XIX i XX w.

Polscy przedsiębiorcy zamieszkiwali głównie miasta Syberii. Wiadomo, że wielu z nich było potomkami zesłańców. Według danych W. A. Skubniewskiego, w skład danej grupy przedsiębiorców wchodziło: właściciele kopalni złota – Bresławski, Brzezowski, kopalni węgla – I. Sobieszczański i N. Ciawłowski, przedsiębiorcy – Zieleniewscy, Jasiński i W. Pietkiewicz¹⁶¹.

Z polskich przedsiębiorców, którzy wnieśli wkład w rozwój syberyjskiego przemysłu, należy wymienić Alfonsa Kozieł-Poklewskiego. Był on jednym z organizatorów pierwszej regularnej komunikacji statkami parowymi po rzekach Ob i Irtysz. W połowie lat 40. XIX w. nabył od kupca H.F. Miasnikowa parowiec „Osnowa” i razem z kupcem Fotij I. Szwiecowym organizował kampanię przewozów rzecznych, która zakończyła się niepowodzeniem w 1853 r. W 1858 r. Poklewski, który do tego czasu został właścicielem parowców „Osnowa” i „Irtyysz”, przystąpił do nowej kampanii wraz z innymi czterema kupcami. W 1862 r. parowiec Poklewskiego „Sojuz” przepłynął z Tobolska do Semipałatyńska¹⁶². Rozprzedawszy swoją flotę, A. Kozieł-Poklewski wniósł znaczący kapitał w produkcję alkoholu i stał się największym producentem wódki na Syberii. W okresie od 1861 do 1919 r. rodzina Kozieł-Poklewskiego posiadała gorzelnię we wsi Padun w guberni tobolskiej, w której miała również folwark¹⁶³.

Oprócz tego Poklewski wniósł kapitał w domy mieszkalne, szynki i magazyny. 4 kwietnia 1862 r. radca dworu A. Kozieł-Poklewski zawarł na 15 lat umowę z Wojskowym Zarządem, dotyczącą budowy gorzelni w okręgu semipałatyńskim, która została ukończona w 1863 r.¹⁶⁴. Jednakże gorzelnia znajdowała się na ziemi spornej. Ubiegali się o nią Ałtajski Okręg Górniczy i Syberyjski Zarząd Wojsk Kozackich. W rezultacie Poklewski był zmuszony zrzec się fabryki, która przeszła na własność Syberyjskiego Wojska Kozackiego i została oddana w dzierżawę kupcowi A. Szczerbakowi. Według informacji Gospodarczego Zarządu Wojskowego, od 16 lipca 1893 r. gorzelnia coraz bardziej niszczała¹⁶⁵. Do żony A. Poklewskiego należała siergińska fabryka znajdująca

¹⁶⁰ GANO, f. R-1, op. 3, d. 252, s. 34-41.

¹⁶¹ W. A. Skubniewskij, *Priedprinimatielstwo Polakow w Sibiri. Wtoraja połowina XIX – naczetao XX wieka*, [w:] *Sibirskaja połonia: prosztoje, nastojaszczaje, buduszczczaje. Materialy miezdunarodnoj nauczno-practiczeskoj konfierencji*, Tomsk 1999, s. 80.

¹⁶² *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1896 god...*, s. 432.

¹⁶³ S. G. Fil', *Właditelcy Padunia*, [w:] *Tiumeńskaja starina*, t. 1, Tiumeń 2006, s. 179-180.

¹⁶⁴ ChAFAK, f. 4, op. 1, d. 2153, s. 3.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 205.

się obok miasta Turinsk. Zarządcą siergińskiego majątku Poklewskich w latach 90. XIX w. był Frank Szuniewicz¹⁶⁶. Na Uralu Poklewski wybudował fabrykę szkła, posiadał kopalnie złota i drogocennych kamieni, młyny parowe. Zarówno on, jak i jego następcy chętnie przyjmowali do pracy swoich rodaków. Na przykład w fabryce we wsi Padun w latach 90. XIX w. pracowało 64 Polaków¹⁶⁷. A. Kozieł-Poklewski był jednym z założycieli Syberyjskiego Banku Handlowego¹⁶⁸. Dał się też poznać jako filantrop. Na początku lat 80. XIX w. ofiarował środki na nowy budynek dla progimnazjum w Jałutorowsku i rozpiął subskrypcję na bezpłatną bibliotekę¹⁶⁹. Sfinansował też budowę kościołów w Omsku, Permie, Tobolsku i Tomsku¹⁷⁰.

Po śmierci Poklewskiego do grona honorowych członków utworzonego w 1892 r. Komitetu Opiekuńczego nad Uczącymi się w Powiatowych i Parafialnych Uczelniach m. Jałutorowska wszedł jego syn I. A. Kozieł-Poklewski. We wsi Padun Poklewscy założyli dla pracowników żłobek, jadłodajnię, szpital, klub, ufundowali cerkiew pw. Michała Archanioła, w której ulokowała się również szkoła¹⁷¹. Żona A. Kozieła-Poklewskiego i jego dzieci byli honorowymi i dożywotnimi opiekunami domów modlitewnych i sierocińców. M. M. Kozieł-Poklewska została honorowym członkiem Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności w Tobolsku i Tomsku¹⁷².

W Omsku w latach 90. XIX w. rodzina Koziełów-Poklewskich prowadziła szynk „Katusz” i zajmowała się handlem winem. Interesy domu handlowego „A. F. Poklewskiego-Kozieła Następcy” w Omsku w latach 1896-1897 reprezentował Konstantyn Siemionowicz Sobolewski. K. S. Sobolewski sam zapewne był dość zamożnym człowiekiem, gdyż posiadał w Omsku nieruchomości¹⁷³. Na początku XX w. handel winem w Omsku prowadził syn A. Kozieła-Poklewskiego Wincenty – jeden ze współwłaścicieli domu handlowego „A. F. Poklewskiego-Kozieła Następcy”. Kupiec 1. gildii W. A. Kozieł-Poklewski był właścicielem drożdżowo-gorzelnianej fabryki w Omsku, wybudowanej w 1897 r. na brzegu rzeki Irtysz. Poklewscy byli największymi filantropami. W 1898 r. Poklewski ofiarował 300 rubli na potrzeby kościoła w Omsku, a ogółem w ciągu 11 miesięcy 1898 r. suma ofiar wyniosła 1924 rubli i 88 kopiejek¹⁷⁴. Do 1908 r. produkcja fabryki Poklewskich miała wartość 48,7 tys. rubli¹⁷⁵. W kadyszewskiej fabryce Kozieła-Poklewskiego w 1909 r. pracował prezes zarządu Omskiego Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności J. I. Korwin-Krukowski. W latach 90. XIX w. tylko w okręgu jałuto-

¹⁶⁶ S. G. Fil', op. cit., s. 180.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 181.

¹⁶⁸ *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i kommiercii Sibiri*, t. 4, kn. 1, Nowosybirsk 1997, s. 41.

¹⁶⁹ S. G. Fil', op. cit., s. 181.

¹⁷⁰ Z. Łukawski, *Ludność polska...*, s. 61.

¹⁷¹ S. G. Fil', op. cit., s. 181.

¹⁷² T. G. Niedzieluk, *Rimsko-katoliczeskaja cierkow'...*, s. 90.

¹⁷³ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i sprawocznyj kalendar' na 1896 god...*, s. 500.

¹⁷⁴ GAOO, f. 348, op. 3, d. 27, s. 32.

¹⁷⁵ *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i kommiercii Sibiri*, t. 3, kn. 3, Nowosybirsk 1997, s. 24.

rowskim i tiumeńskim „A.F. Poklewskiego-Koziełła Następcy” posiadali 2 fabryki, 93 szynki i 7 magazynów¹⁷⁶. Oprócz tego w latach 1898-1903 rodzina Poklewskich prowadziła handel winem w Pietropawłowsku, Tobolsku, Tiumeniu, Tiukalińsku, Turyńsku i Kurganie. W latach 1898-1904 kupiec 1. gildii Wincenty A. Koziełł-Poklewski posiadał w Tiumeniu hurtowe i detaliczne magazyny, w których handlowano winem wyprodukowanym we własnych wytwórniach. Interesy domu handlowego „A.F. Poklewskiego-Koziełła Następcy” w Tiumeniu reprezentowali: w latach 1908–1909 A. N. Erdman, a w 1915 r. Władysław Rymszewicz¹⁷⁷. W mieście Kurgan w guberni tobolskiej w latach 1898–1904 dom handlowy „A.F. Poklewskiego-Koziełła Następcy” handlował winem, piwem i miodem, wyprodukowanymi we własnych fabrykach¹⁷⁸.

W latach 1896-1899 handel w Tobolsku prowadził kupiec 2. gildii Jan A. Poklewski-Koziełł. Jednakże w latach 1903-1904 Dom Handlowy „A. F. Poklewskiego-Koziełła Następcy” zaprzestał działalności w tym mieście. Do 1913 r. rodzina Poklewskich utworzyła w Omsku i Turyńsku sklepy oferujące szyby okienne. W Omsku kompania „A. F. Poklewskiego-Koziełła Następcy” posiadała przy ulicy Tomskiej własny dom, w którym w 1913 r. mieściła się stołówka stowarzyszenia „Bawaria”¹⁷⁹. Gorzelnia we wsi Padun, założona w 1863 r., w 1896 uległa znacznej przebudowie i modernizacji. W 1910 r. jej zdolność produkcyjna wynosiła 244 tys. wiader spirytusu, a wartość rocznej produkcji fabryki osiągnęła 260 tys. rubli, przy zatrudnieniu 102 pracowników¹⁸⁰. Ostatnim kierownikiem Domu Handlowego „A. F. Poklewskiego-Koziełła Następcy” w powiecie jałutorowskim był A. E. Łazowski, który pracował na tym stanowisku od 1908 r. W 1914 r., wskutek rozpoczęcia I wojny światowej i wprowadzenia prohibicji, fabryka zakończyła produkcję¹⁸¹.

Dużym kapitałem dysponowali również właściciele kopalń węgla kamiennego J. Sobieszczański i N. Ciawłowski. Kopalnie Sobieszczańskiego znajdowały się Czeremchowie opodal Irkucka i zatrudniały przede wszystkim Polaków, najczęściej byłych zesłańców.¹⁸² Dobrze prosperujące kopalnie przynosiły znaczne zyski zatem ich właściciel przedsięwziął działania organizacyjne na rzecz utworzenia Russko-Azjatskowo Towarzystwa (Towarzystwa Rosyjsko-Azjatyckiego – przyp. tłum.) kontrolującego skutecznie wartość kopalnianej przychodów wnosząca około 400 tys. rubli. N. Ciawłowski zaś założył spółkę z kapitałem zakładowym wysokości 100 tys. rubli¹⁸³. Oprócz tego Ciawłowski w 1914 r. był właścicielem fabryki cegieł w Nowonikołajewsku¹⁸⁴. W 1909 r.

¹⁷⁶ S. G. Fil', *Władielcy Padunia...*, s. 181.

¹⁷⁷ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i sprawocznyj kalendar' na 1903 god...*, s. 196–206; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1914–1915*, Petersburg 1915, s. 652; *Pamiatnaja kniżka tobolskoj gubernii na 1915 god*, Tobolsk 1915, s. 75.

¹⁷⁸ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i sprawocznyj kalendar' na 1903 god...*, s. 206.

¹⁷⁹ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1914-1915...*, s. 370, 530; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1913*, Petersburg 1913, s. 319.

¹⁸⁰ *Spisok fabrik i zawodow Rossii 1910 g. Po oficjalnym dannym fabricznowo, podatnowo i gornowo nadzora*, Moskwa-Sankt-Pietierburg-Warszawa 1910.

¹⁸¹ S. G. Fil', op. cit., s. 181-182.

¹⁸² I. W. Nam, *Nacionalnyje mienszynstwa Sibiri i Dalniego Wostoka...*, s. 94.

¹⁸³ W. A. Skubniewskij, *Priedprinimatielstwo Polakow w Sibiri...*, s. 80.

¹⁸⁴ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1914-1915...*, s. 345.

inżynierowie I. I. Sobieszczański, M. J. Myśliński i W. Tomczyński założyli przedsiębiorstwo w celu przejęcia w dzierżawę fabryki cementu „Kamyszet”¹⁸⁵.

W 1911 r. znajdował się w Omsku sklep obuwniczy pod nazwą „Warszawski” będący własnością S. Mariańskiego, sklep z odzieżą damską A. Dobreckiej oraz drukarnia „Irtysz” Jarosława Korwin-Krukowskiego. W latach 1910-1913 drukarnia ta mieściła się w zaułku Jadrincewskim, w domu należącym do Koziełła-Poklewskiego. W latach 1911-1914 J. I. Korwin-Krukowski i jego brat L. I. Korwin-Krukowski byli przedstawicielami Pierwszego Rosyjskiego Towarzystwa Ubezpieczeniowego w Omsku. Jeden z braci właściciela drukarni, Waczesław I. Korwin-Krukowski, był pułkownikiem rosyjskiej armii¹⁸⁶. Funkcję zastępcy przewodniczącego Omskiego Komitetu Giełdowego w latach 1912-1914 pełnił Zygmunt Jazdowski, który razem z S. I. Twardowskim stworzył w Omsku przedsiębiorstwo produkujące farby, lakiery i oleje. Z. I. Jazdowski posiadał dom w Omsku i tuż przed rozpoczęciem I wojny światowej był przewodniczącym biura tariff Omskiego Komitetu Giełdowego¹⁸⁷. Fabryka „Dowbory”, założona w 1898 r. w Omsku przez Z. I. Jazdowskiego i S. I. Twardowskiego, mieściła się przy dworcu stacji Omsk na osiedlu Atamański Chutor. W 1910 r. fabryka wytwarzała 20 tys. pudów oleju roślinnego stosowanego do produkcji pokostu, białej farby, lakieru i emalii. Wartość rocznej produkcji przedsiębiorstwa wynosiła 400-450 tys. rubli, przy zatrudnionych 30 robotnikach. Do 1911 r. spółka „Dowbory” zorganizowała produkcję i sprzedaż tapet, którymi handlowano w lokalu znajdującym się w budynku miejskiego teatru¹⁸⁸. Swoimi produktami, w tym artykułami chemicznymi, spółka „Dowbory” handlowała również na Centralnym Rynku Omska.

Kupiec 2. gildii, powstaniec z 1863 r. Jan Pieczokas (syn Andrzeja) prowadził w Tobolsku w 1898 r. handel drewnem. Wywodził się ze szlachty guberni suwalskiej. Zmarł w Tobolsku 10 lipca 1913 r. w wieku 83 lat¹⁸⁹. Po nim handlem zajmowali się jego synowie: Aleksander i Konstantyn. A. Pieczokas urodził się w Tobolsku, a od 1900 r. był w Omsku przedsiębiorcą budowlanym i jednocześnie aktywnym członkiem Polskiego Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. W 1913 r. prowadził w Omsku handel cementem, wapnem i innymi materiałami budowlanymi. Zarządzał składem węgla kamiennego pochodzącego z sudrzeńskich kopalń¹⁹⁰. W latach 1912-1915 istniała w Tobolsku firma handlowa „Pieczokas Maria Siemienowna i Konstantin Iwanowicz”. Rodzina Pieczokasów w 1907 r. posiadała w Tobolsku tartak, którym kierował K. Pieczokas. W 1910 r. pracowało tu 12 robotników, a wartość rocznej produkcji wynosiła 8 tys. rubli¹⁹¹.

¹⁸⁵ W. A. Skubniewskij, *Priedprinimatielstwo Polakow w Sibiri...*, s. 80.

¹⁸⁶ *Wies Omsk. Sprawocznik-ukazatiel' na 1911 god*, Omsk 1922, s. 149; *Pamiatnaja kniżka i adriess-kalendar' Akmolinskoj oblasti na 1912 god*, Omsk 1912, s. 87.

¹⁸⁷ W. A. Skubniewskij, *Priedprinimatielstwo Polakow w Sibiri...*, s. 80; *Pamiatnaja kniżka Akmolinskoj oblasti na 1914 god*, Omsk 1914, s. 41.

¹⁸⁸ *Spisok fabrik i zawodow Rossii 1910...*, s. 813.

¹⁸⁹ GUTO GAT, f. 156, op. 15, d. 725, s. 116 ob.

¹⁹⁰ GANO, f. R-1, op. 3, d. 168, s. 93.

¹⁹¹ *Pamiatnaja kniżka Tobolskoj gubernii na 1915 god...*s. 73; *Spisok fabrik i zawodow Rossii 1910 g*, s. 237.

Na przełomie XIX i XX w. handel w Tobolsku prowadził kupiec 2. gildii Bolesław Bydelski (syn Ignacego). Wywodził się ze szlachty mińskiej guberni. W Tobolsku uczestniczył w życiu społecznym miasta. W latach 1889-1892 wchodził w skład Handlowej Deputacji Tobolska. W 1897 r. był członkiem tamtejszego Sądu Sierociego¹⁹². Zmarł w Tobolsku 29 września 1909 r. w wieku 65 lat¹⁹³.

Pod koniec XIX w. w Omsku prowadzili handel kupcy Szczepanowscy. W 1909 r. Józefina Szczepanowska wynajmowała pokoje w swoim domu. Obrót i dochód jej przedsiębiorstwa wynosił 12 tys. i 1,8 tys. rubli za lata 1915-1916. Stanisław Szczepanowski (syn Mateusza), kupiec 2. gildii, w latach 1896-1899 posiadał w Omsku sklep optyczny i wynajmował pokoje przyjezdnym, a od 1898 r. prowadził hotel. Szlachcic guberni warszawskiej Stanisław Szczepanowski był zesłany na Syberię za udział w powstaniu w 1863 r. Do 1910 r. hotel S. Szczepanowskiego należał do najlepszych w mieście. W 1914 r. w „Pamiętnym książce akmołińskiej obłasti” (kronika akmołińskiego obwodu – przyp. tłum.) wspomniano tylko o hotelu „Szczepanowski”. Syn Stanisława Szczepanowskiego, Wiktor, miał w Omsku firmę przewozową¹⁹⁴. Oprócz tego rodzina Szczepanowskich zajmowała się dobroczynnością, a Józefina Szczepanowska (córka Michała) była zastępcą przewodniczącego Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Wśród darczyńców okazujących pomoc domom starców znajdował się Wiktor Szczepanowski¹⁹⁵.

W 1911 r. w Omsku funkcjonował hotel „Warszawskie nomiera” (Warszawskie pokoje – przyp. tłum.). Niestety nie dało się ustalić nazwiska jego właściciela. Handlowano w Omsku w sklepie u Michała Gronkowskiego¹⁹⁶. Handlem artykułami spożywczymi w tym mieście w latach 1913-1915 zajmował się Wincenty Wiernikowski¹⁹⁷. Natomiast wśród handlowców miasta Iszym był znany kupiec 2. gildii Jan Płonski (syn Władysława). W latach 1896-1900 handlował on artykułami spożywczymi i tłuszczowymi w Iszymie oraz w iszymskim powiecie kupował topione masło u okolicznych chłopów¹⁹⁸. Zmarł 4 lipca 1900 r. w wieku 60 lat¹⁹⁹.

Pod koniec XIX w. były powstaniec z 1863 r. Józef Andronowski nabył winno-wódczaną fabrykę w Tomsku, a następnie browar w Barnaule. Oprócz tego posiadał również restaurację „Metropol”. J. Andronowski był filantropem i uczestniczył w budowie kościoła w Barnaule²⁰⁰. W Kańsku syn polskiego

¹⁹² *Kalendar' Tobolskoj guberni na 1897 god*, Tobolsk 1897, s. 15.

¹⁹³ GUTO GAT, f. 156, op. 15, d. 725, s. 95.

¹⁹⁴ *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i kommiercii Sibiri*, t. 4, kn. 3, Nowosybirsk 1999, s. 56; *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1896 god...*, s. 500; *Pamiatnaja kniżka Akmołińskiej obłasti na 1914 god*, Omsk 1914, s. 71; GANO, f. R-1, op. 3, d. 203, s. 86.

¹⁹⁵ T. G. Titowa, *Omskaja katoliczeskaja obszczina...*, „Istoriczeskij jeżegodnik” 2000, s. 83; GAOO, f. 361, op. 1, d. 1, s. 118.

¹⁹⁶ GANO, f. R-1, op. 3, d. 189, s. 29.

¹⁹⁷ *Sibirskij torgowo-promyslennyj jeżegodnik. 1913*, Petersburg 1913, s. 307.

¹⁹⁸ W. N. Mienszczykow, I. W. Płonskij – iszymskij kupiec końca XIX w. (*socjalno-psichologiczeskij portriet*), [w:] *Sibirsko-polskaja istoria i sowriemiennost': aktual'nyje woprosy* (Irkuck, 11-15 sientjabria 2000 g.), Irkuck 2001, s. 251.

¹⁹⁹ GUTO GAT, f. I-156, op. 15, d. 725, s. 18.

²⁰⁰ M. Androwski, *Ze wspomnień ojca, powstańca 1863 r., sybiraka*, „Sybirak” 1938, nr 1-2 (14), s. 22.

zesłańca Gierszewicz posiadał dużą garbarnię, w której na początku XX w. pracowali zesłani Polacy. W Nowonikołajewsku w 1913 r. właścicielką sklepu papierniczego była włościanka guberni grodzieńskiej Eudoksja Bułynko (córka Iwana)²⁰¹.

We wsi Spasskoje – największej i najbogatszej wsi ust-tartaskiej gminy powiatu kaińskiego guberni tomskiej – na początku XX w. mieszkała znaczna liczba Polaków. Handel prowadził tu Józef Lemielewicz, wywodzący się z chłopstwa ust-tartaskiej gminy powiatu kaińskiego. Po jego śmierci w 1905 r. handel różnymi artykułami we wsi Spasskoje przejął jego 23-letni syn, kupiec 2. gildii – Hilary Lemielewicz. H. J. Lemielewicz należał do miejscowej wspólnoty katolickiej. 18 października przy chrzcie jego syna – Mieczysława Leopolda – chrzestnymi zostali kapłani O. Bardowski i W. Mosiej²⁰². Oprócz tego H. Lemielewicz był agentem towarzystwa ubezpieczeniowego „Jakor”²⁰³. W latach 1913-1916 w Kaińsku handel winem prowadził Władysław Syczewski (syn Michała). Latem 1916 r. W. Syczewski został skarbnikiem kaińskiego oddziału pietrogadzkiego komitetu Polskiego Stowarzyszenia Wspierania Ofiar Wojny²⁰⁴.

Wiele różnych przedsiębiorstw należało do Polaków mieszkających w Irkucku. Były to: fabryka obróbki metali Mokrzyckiego, gorzelnia Ciszewskiego, fabryka wyrobów cukierniczych Biernackiego i Chodkiewicza²⁰⁵. Alfons Szaniawski założył, wraz z kupcem W. Sobasznikowem, spółkę zajmującą się poszukiwaniem złota, a z osiągniętych dochodów stale przeznaczał pieniądze na cele oświatowe; pomagał też działającym w Irkucku polskim organizacjom²⁰⁶. W 1919 r. w Irkucku przebywał handlowiec Antoni Parfianowicz (syn Kazimierza), który w sierpniu 1919 r. był zarejestrowany w Delegaturze PWK (Polskiego Komitetu Wojskowego) jako obywatel Republiki Polskiej²⁰⁷. W 1922 r. w mieście Bodajbo w guberni irkuckiej mieszkał uczestnik powstania z 1863 r., z okolic Płocka Władysław Orelski, który do rewolucji 1917 r. pracował przy wydobywaniu złota²⁰⁸.

Na początku XX w. polska prasa zwróciła uwagę na Syberię jako na terytorium stwarzające nadzwyczajne perspektywy polskim przedsiębiorcom. W 1903 r. korespondent „Gazety Polskiej” mówił o możliwości zbytu towarów z Królestwa Polskiego do Czelabińska, Kurganu, Omska, Tomska, Barnału. Podkreślał w szczególności, że na Syberii rośnie popyt na narzędzia rolnicze²⁰⁹. Dużym popytem cieszyła się tu produkcja włókiennicza przedsiębiorstw z Polski. Na początku XX w. handel swoimi towarami prowadziła w Omsku żyrardowska manufaktura, w głównej mierze płótnem oraz płóciennymi, pończoszniczymi i papierowymi wyrobami. Do 1913 r. otwarto w tym mieście magazyny większych firm z Łodzi.

²⁰¹ GATO, f. 3, op. 67, d. 125, s. 9.

²⁰² GANO, f. D-156, op. 1, d. 292, s. 51.

²⁰³ Ibidem, d. 274, s. 257 ob.; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1913...*, s. 388.

²⁰⁴ GATO, f. 7, op. 1, d. 99, s. 6.

²⁰⁵ W. A. Skubniewskij, *Priedprinimatielstwo Polakow w Sibiri...*, s. 80.

²⁰⁶ A. Kuczyński, *Rol' i znaczenie wkładu Polakow ...*, s. 36.

²⁰⁷ GANO, f. D-156, op. 1, d. 247, s. 101.

²⁰⁸ Ibidem, f. R-1, op. 3, d. 193, s. 78.

²⁰⁹ „Kraj” 1903, nr 34, s. 15.

W magazynach i sklepach kupca 2. gildii I. G. Syciewa w mieście Bijsk znajdowały się wysokiej jakości bawełniane materiały: płótno i płócienne wyroby żyrardowskich manufaktur, półwełniane nanbuki (gładka farbowana bawełna o satynowym splocie, grubsza i bardziej sztywna niż zwykła satyna, używana do szycia kitli roboczych; najczęściej stosowana jako podszewka – przyp. tłum.) i lustryny (dawniej cienka, lśniąca tkanina wełniana lub bawełniana – przyp. tłum.) Spółki Akcyjnej Kindlera²¹⁰. W 1911 r. wyroby żyrardowskiej manufaktury były sprzedawane w sklepie N. P. Maszyńskiego w Omsku²¹¹. W Tomsku pełnomocnikiem warszawskich i częstochowskich fabryk był kupiec Stanisław Zejdeman²¹². W latach 90. XIX w. w syberyjskich browarach i miodosytniach (dawną nazwą wytwórni miodów pitnych – przyp. tłum.) wykorzystywano jęczmień i chmiel, które kupowano głównie za pośrednictwem warszawskich i moskiewskich firm²¹³.

Jak podają polskie źródła, w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. prawie wszystkie apteki, salony fotograficzne, księgarnie i kwaciarnie, zakłady jubilerskie, meblowe i fryzjerskie, cukiernie, salony mody, lepsze hotele i restauracje były w rękach Polaków. W miastach syberyjskich, zwłaszcza w Irkucku, pojawiło się wiele polskich sklepów zwanych „warszawskimi”. W Tomsku tuż przed wybuchem I wojny światowej przy ulicy Pocztańska znajdował się zakład fryzjerski „Warszawski” i sklep z kapeluszami „Warszawskie szliapy”. Oprócz tego przy ulicy Nieciajewskaja mieściła się farbiarnia „Warszawska chemikalska”. Wśród czynnych w mieście pralni w latach 1913-1914 jedna z nich również nosiła nazwę „warszawska”²¹⁴. Według danych M. W. Szyłowskiego, sfera przedsiębiorczej działalności Polaków wyglądała następująco: pięciu zajmowało się handlem winem, trzech było właścicielami aptek, dwóch handlowało artykułami spożywczymi, dwóch posiadało parowce, jeden zajmował się wydobywaniem złota, handlem drzewem, skupem masła śmietankowego, handlem manufakturą lub posiadał przedsiębiorstwa (wędliniarnia, cukiernia, hotel, studio fotograficzne, pracownia ślusarsko-mechaniczna, młyn). Właścicielem młyna we wsi Bazaiha guberni jenijskiej był Wacław Mutt²¹⁵. Urodzony w Płocku Adam Wojciechowski, mieszkający w latach 20. XX w. we wsi Bolszeżyłkińsk w powiecie irkuckim, przez 25 lat zajmował się handlem na terytorium Syberii²¹⁶. M. W. Szyłowski zwraca uwagę na duży udział polskich przedsiębiorców, którzy zajmowali się nowymi dla Syberii na początku XX w. gałęziami przemysłu i handlu (sprzedaż lekarstw, produkcja kiełbasy, wyrobów

²¹⁰ E. W. Galskich, *Predprinimatielstwo w tiekstilnoj torgowle na Altaje (wtoraja połowina XIX wieka)*, [w:] *Priedpirinimatielstwo na Altaje XVIII w. – 1920-je*, Barnauł 1993, s. 75.

²¹¹ *Sibirskij torgowo-promyslennyj kalendar' na 1911 god*, Sankt Petersburg 1911, s. 216.

²¹² GANO, f. R-1, op. 3, d. 192, s. 196.

²¹³ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1896 god...*, s. 165.

²¹⁴ A. Kuczyński, *Rol' i znaczenie wkładu Polakow w poznanie i oswojenie Sibiri i formiowanie swiazi s krajem polskoj diaspory za Uralom*, [w:] *Sibirskaia polonia: proszłoje, nastojaszczaje, buduszczeje. Matieriały mieždunarodnoj nauczno-praktičeskoj konfierencji*, Tomsk 1999, s. 35.

²¹⁵ GANO, f. R-1, op. 3, d. 163, s. 344.

²¹⁶ *Ibidem.*, d. 177, s. 235.

cukierniczych, fotografia, biznes hotelarski, usługi ślusarsko-mechaniczne)²¹⁷. Przez 10 lat, od 1912 do 1922 r., pracował w Krasnojarsku jako fotograf przybysz z Wilna Iwan Juszkiewicz²¹⁸.

Według danych E. W. Karich, handlem zajmowało się w tobołskiej guberni 9% Polaków, w tomskiej 7%, jensejskiej 4% i w obwodzie zabajkałskim 3%²¹⁹. Według danych spisu przeprowadzonego w 1897 r. historyk W. A. Skubniewskij ustalił ogólną liczbę przedsiębiorców Polaków na 106 osób²²⁰. Według danych M. W. Szyłowskiego polscy przedsiębiorcy byli rozmieszczeni w 14 miastach Syberii: po jednym w Tiumentiu, Kurganie, Kamnie na Obie, Jenisejsku, Czycie, Jakucku, Nerczyńsku; po dwóch w Tobolsku, Iszymie, Tomsku, Marińsku; czterech w Tiukalińsku, pięciu w Omsku, siedmiu w Irkucku²²¹. M. W. Szyłowski uważa, że u schyłku XIX i na początku XX w. na Syberii pracowało 25 polskich przedsiębiorców: 18 z nich było kupcami 2. gildii, dwóch – 3. gildii, jeden (A. F. Kozieł-Poklewski) zaliczał się do 1. Do grona syberyjskich milionerów na początku XX w. wchodził A. F. Kozieł-Poklewski i N. A. Ciawłowski. Zesłany na Syberię za udział w powstaniu w 1863 r. Ciawłowski założył w 1905 r. spółkę z kapitałem zakładowym wysokości 100 tys. rubli. W 1898 r. w Czeremchowie w powiecie bałagańskim guberni irkuckiej powstało przedsiębiorstwo węglowe „Towarzystwo A. A. Markiewicz i Spółka”. Do 1913 r. należało ono do N. A. Ciawłowskiego i A. N. Iwanowa. W 1913 r. Ciawłowski zakłada jeden z największych węglowych syndykatów w Rosji „Spółkę Akcyjną Czeremchowskich Kopalń N. A. Ciawłowskiego” z kapitałem zakładowym wysokości 2,5 mln rubli²²².

Polscy przedsiębiorcy na Syberii dominowali w cukierniczym i wędliniarskim rzemiośle. W Tomsku były znane wytwórnie wędliniarskie S. Szyłbert, F. Boguszewskiego i A. Juszkiewicza²²³. W Omsku wytwarzaniem wędlin zajmował się Michał Liolis zesłany do guberni jensejskiej w 1895 r. W 1922 r. w Omsku M. I. Liolis był członkiem zarządu związku Miasosozuz²²⁴. W Kaińsku produkcję wędlin prowadził Roman Markowski, który przyjechał na Syberię w 1892 r. do ojca przebywającego na zesłaniu. W czerwcu 1919 r. R. Markowski otrzymał zaświadczenie PWK (Polskiego Komitetu Wojskowego) o uzyskaniu polskiego obywatelstwa²²⁵. W Tomsku właścicielem zakładu wędliniarskiego był Józef Gillert, a w Tułunie w guberni irkuckiej Stanisław Błoński²²⁶. Właścicielami masarni na Altaju byli: w Barnaule przedsiębiorca

²¹⁷ M. W. Szyłowskij, *Sibirskije Polaki-priedprinimatieli do 1917 g.*, [w:] *Sibirskaja połonia: proszłoje...*, s. 84.

²¹⁸ GANO, f. R-1, op. 3, d. 161, s. 336.

²¹⁹ E. W. Karich, *Rol' Polakow w hoziajstwiennom oswojenii Sibiri*, [w:] *Sibirskaja połonia: proszłoje...*, s. 84.

²²⁰ W. A. Skubniewskij, *Kupieczestwo Sibiri po matieriałam pieriepisi 1897 g.*, [w:] *Priedprinimatieli i predprinimatielstwo w Sibiri*. Wyp. 2, Barnaul 1997, s. 53.

²²¹ M. W. Szyłowskij, *Sibirskije Polaki-priedprinimatieli...*, s. 82.

²²² M. W. Szyłowskij, *Sibirskije Polaki-priedprinimatieli...*, s. 84; *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i kommiercii Sibiri*, t. 4, kn. 2, Nowosybirsk 1998, s. 100.

²²³ E. W. Karich, *Rol' Polakow w hoziajstwiennom oswojenii...*, s. 68.

²²⁴ GANO, f. R-1, op. 3, d. 201, s. 52.

²²⁵ Ibidem, d. 249, s. 39.

²²⁶ Ibidem, d. 173, l. 13; d. 179, s. 78.

Wacław Zakrzewski, we wsi Kamień w powiecie barnaulskim A. Krawczyk i K. Jastrzębska, handlująca od 1911 do 1914 r. W latach 1913-1914 K. Jastrzębska handlowała we wsi Kamień wyrobami cukierniczymi²²⁷. W. Zakrzewski prowadził produkcję wędlin „Warszawska kołbaszka” i w 1910 r. handel hurtowy i detaliczny, oferując kupującym duży wybór szynki, słoniny i kiełbasy. Oprócz handlu mięsem i kiełbasą w 1911 r. Zakrzewski zajmował się w Barnaulu handlem winem²²⁸. W Nowonikołajewsku w latach 1908-1912 właścicielem jedynej w mieście masarni był Stanisław Sokołowski (syn Rocha). Przedsiębiorstwo zostało wyposażone w silnik parowy. W 1908 r. wartość produkcji wynosiła 18 tys. rubli, przy zatrudnionych 10 robotnikach²²⁹. W Nowonikołajewsku rodzina Pongańskich prowadziła zakład wyrobu szynki. Pongańscy mieli w mieście kilka domów²³⁰. W Omsku na początku XX w. właścicielem przedsiębiorstwa wędliniarskiego był Jan Szabielewski. Wraz z ustanowieniem władzy radzieckiej przedsiębiorstwo znacjonalizowano i w 1919 r. J. Szabielewski został kierownikiem wędliniarni w Omsku²³¹.

Właścicielem fabryki czekolady w Tomsku był Bronisław Borodicz (syn Wilhelma), wywodzący się z mieszczan Warszawy²³². Urodził się w Warszawie w 1867 r., później mieszkał w Kownie i Sankt Petersburgu. W 1899 r. osiedlił się w Tomsku, gdzie założył dom handlowy „Bronisław Wilgielmowicz Borodicz i Spółka”²³³ i ożenił się z Marią Lisowską – córką zesłanego Polaka Stanisława Lisowskiego.

Zaświadczenie przyznające mu prawo zajmowania się przemysłem cukierniczym B. Borodicz otrzymał 9 sierpnia 1899 r., co potwierdza zapis w księdze wydań zaświadczeń rzemieślniczych Tomskiego Zarządu Rzemieślniczego²³⁴. Zakład ten składał się z cukierni oraz sklepu z pieczywem, w którym w 1900 r. zatrudniał 5 dorosłych pracowników i 1 nieletniego pomocnika i z powodzeniem działał w warunkach ogólnego rozwoju ekonomicznego w kraju a jego właściciel znalazł się na listach osób mających prawo uczestniczyć w wyborach do Państwowej Dumy w 1906 r.²³⁵ W 1910 r. jego fabryka czekolady produkowała cukierki, bułki, chleb i ciastka. Wartość rocznej pro-

²²⁷ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1914-1915...*, s. 226.

²²⁸ W. A. Skubniewskij, *Polaki na Altaje (XIX – naczata XX wieka)*, [w:] W. A. Skubniewskij, *Polskaja intelligencija w Sibiri XIX-XX ww. Sbornik matieriatow mieżregionalnych tematycznych czytenij. Istorija i kultura Pojakow Sibiri 2006-2007*, Krasnojarsk 2007, s. 72; *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i sprawocznyj kalendar’ na 1910 god*, Sankt - Petersburg 1919, s. 12.

²²⁹ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnikl 1914-1915...*, s. 345; W. A. Skubniewskij, A. W. Starcew, J. M. Gonczarow, *Priedprinimateli Altaja. 1861-1917. Encikłopedia priedprinimatielstwa*, Barnaul 1996, s. 89.

²³⁰ Informacja, którą autor otrzymał od Alfonsa Ksawieriewicza Jeskiewiczza 10 lutego 1990 r.

²³¹ GANO, f. R-1, op. 3, d. 163, s. 346.

²³² Dmitrijenko N., *Poliaki igrali zamietnuju rol’ w żyzni Tomaska*, „Sibirskaja starina” 1997, nr 12 (17), s. 14; GANO, f. R-1, op. 3, d. 137, s. 41.

²³³ GANO, f. R-1, op. 3, d. 137, s. 41.

²³⁴ B. K. Andrjuszczenko, *Konfietno-szokoladnaja fabrika B.W. Borodiczca*, [w:] *Sibir’ w sostawie Rossii XIX – naczata XX ww.*, Tomsk 1999, s. 66.

²³⁵ *Ibidem*, s. 68-69.

dukcji fabryki wynosiła 80 tys. rubli, przy zatrudnionych 35 pracownikach²³⁶. W 1911 r. na pierwszych zachodniosyberyjskich targach w Omsku wyroby cukiernicze przedsiębiorstwa Borodiczca zostały wyróżnione za wysoką jakość dużym złotym medalem. Następnie Borodicz przystąpił do budowy fabryki cukierków i czekolady w Tomsku, którą według danych B. K. Andruszczenki ukończono w 1913 r.²³⁷. Fabryka ta wytwarzała cukierki, czekolady, karmelki, landrynki i inne produkty. W 1914 r. Borodicz był również właścicielem sklepu cukierniczego „Bronisław”, sklepu z pieczywem i cukierni. Roczny obrót jego fabryki wynosił, według danych B. K. Andruszczenki, średnio 85 tys. rubli, przy ok. 70 zatrudnionych pracownikach²³⁸. W fabryce i w sklepach pracowało wielu Polaków. W czasie I wojny światowej przedsiębiorstwo B. Borodiczca, jak większość fabryk i zakładów pracujących na rynku wewnętrznym, znajdowało się trudnym położeniu. Przejawiało się to zużyciem wyposażenia i brakiem surowca, przede wszystkim cukru. 10 maja 1917 r. w tomskiej miejskiej dumie była rozpatrywana sprawa zamknięcia w mieście fabryk cukierków. Mniej więcej w ciągu 10 dni fabryki cukierków, w tym również przedsiębiorstwo Borodiczca, zostały zamknięte²³⁹. O dalszym losie B. Borodiczca wiadomo niewiele. Jego syn i córka w 1922 r. wyjechali do Polski. On sam złożył podanie o nadanie polskiego obywatelstwa. Niestety nie ma żadnych danych o jego dalszym losie. W latach 1913-1914 właścicielką cukierni w Barnaulu była H. W. Młotek, zaś właścicielem zakładu cukierniczego w Irkucku – pochodzący z Koła w guberni kaliskiej Antoni Kasprowicz²⁴⁰.

Szczególnie wielką rolę Polacy odegrali na Syberii w rozwoju produkcji win i handlu artykułami spożywczymi. Według obliczeń E. W. Karich, w 1896 r. tym rodzajem handlu zajmowało się tu 27 polskich kupców²⁴¹. Właścicielem browaru w Tomsku i kupcem 2. gildii był powstaniec z 1863 r. Kazimierz Zieleniewski. W 1890 r. browar produkował 4 tys. wiader piwa i Zieleniewski założył w Tomsku, w miejscowości Tajga, Nowonikołajewsku i wsiach powiatu tomskiego sieć piwnych sklepów²⁴². Pozwolenie na handel w piwnym sklepie w Tomsku otrzymał we wrześniu 1899 r.²⁴³. W marcu 1900 r. zwrócił się do naczelnika guberni tomskiej o pozwolenie otwarcia sklepu piwnego na stacji Tajga, gdzie posiadał hurtownię piwa²⁴⁴. Do 1909 r. wartość produkcji jego fabryki wyniosła 40 tys. rubli. W 1910 r. browar Zieleniewskiego w Tomsku został oddany w dzierżawę J. G. Patuszyńskiemu i wytwarzano tu 30 tys. wiader piwa, przy 14 zatrudnionych pracownikach²⁴⁵. W 1906 r. K. Zieleniewski nabył drukarnię,

²³⁶ *Spisok fabrik i zawodow Rossii 1910 g...*, s. 811.

²³⁷ B. K. Andruszczenko, *Konfietno-szokoladnaja fabrika...*, s. 70-71.

²³⁸ *Ibidem*, s. 75.

²³⁹ B. K. Andruszczenko, *Konfietno-szokoladnaja fabrika...*, s. 77.

²⁴⁰ *Sibirskij torgowo-promyslennyj jeżegodnik. 1914-1915...*, s. 60; GANO, f. R-1, op. 3, d. 200, l. 452.

²⁴¹ E. W. Karich, *Rol' Polakow w hoziajstwiennom oswojenii...*, s. 69.

²⁴² L. Obczynnikowa, *Sud'ba Kazimira Zieleniewskiego, dla kotorogo Sibir' stała wtorej rodinoj*, „Sibirskaja starina” 1997, nr 12 (17), s. 26.

²⁴³ GATO, f. 3, op. 2, d. 4603, s. 1-2.

²⁴⁴ *Ibidem*, d. 4577, s. 1-3.

²⁴⁵ *Spisok fabrik i zawodow Rossii 1910 r....*, s. 614.

w której drukował gazetę „Sibirskije Otkoloski”. Oprócz tego był członkiem stowarzyszenia wspierającego syberyjskie wyższe kursy dla kobiet²⁴⁶.

W latach 1893-1898 handel winem w Tomsku prowadzili kupiec 2. gildii z Tomsku Kazimierz Szylkiewicz (syn Mateusza) i zamiejscowy kupiec 2. gildii Teofil Osipowicz Budzko²⁴⁷. W latach 1896-1898 handel w Omsku winem prowadził szlachcic z guberni grodzieńskiej, emerytowany radca dworu Mirosław Żyromski. Był on również syndykiem Omskiej Rzymskokatolickiej Cerkwi, w której w 1892 r. wziął ślub ze szlachcianką Heleną Kleszczyńską²⁴⁸.

Wśród właścicieli przedsiębiorstw gorzelnianych w zachodniej Syberii rozgłos zdobyły przedsiębiorstwa szlachcica rodowego Hipolita Andronowskiego (syna Ignacego). Kupiec 2. gildii H. I. Andronowski w 1895 r. był aktywnym członkiem Towarzystwa Dobroczynności w Tomsku. Tomski browar H. I. Andronowskiego został założony w 1885 r. i do 1896 r. wartość produkcji fabryki wyniosła 61 115 rubli²⁴⁹. W 1910 r. zarządzał nim W. I. Cieriepanow. Do tego czasu fabryka wytwarzała 70 tys. wiader spirytusu, a wartość rocznej produkcji wyniosła 70 tys. rubli, przy zatrudnionych 25 pracownikach²⁵⁰.

W 1890 r. została założona barnaulska fabryka piwa i miodu pitnego H. I. Andronowskiego²⁵¹. W 1892 r. obroty przedsiębiorstwa handlowo-przemysłowego Andronowskiego w Barnaulu wyniosły 36,1 tys. rubli; oprócz fabryki miał on również 2 hurtownie i 10 szynków²⁵². Dość często przedsiębiorcom przychodziło prowadzić sprawy sądowe z miejscowymi urzędnikami, broniącymi interesów państwowych. We wrześniu 1891 r. Andronowski nabył na licytacji folwark we wsi Suzuńsk w okręgu barnaulskim, na którym był zbudowany magazyn winiarski²⁵³. Główny zarząd okręgu ałtajskiego zaczął obwiniać kupca o bezprawne posiadanie tej ziemi. Tomski Sąd Okręgowy rozpatrzył 4 lutego 1903 r. pozew naczelnika okręgu ałtajskiego przeciwko H. I. Andronowskiemu w sprawie konfiskaty działki i wyegzekwowania odszkodowania za to, że w momencie wywłaszczenia Gabinet stracił prawo własności do ziemi. Pozew został odrzucony²⁵⁴. 18 listopada 1904 r. Omska Izba Sądowa zatwierdziła tę decyzję Tomskiego Sądu Okręgowego. W 1903 r. Andronowski handlował w Tomsku według świadectwa 2. gildii; oprócz fabryk w Tomsku i Barnaulu prowadził handel winem w miastach i wsiach Ałtaju. W 1899 r. handlował winem w Bijsku, a od 1903 r. prowadził sklepy piwne we wsi Szalaboliha w powiecie barnaulskim²⁵⁵. Produkcja tego przedsiębiorstwa do 1914 r. była

²⁴⁶ *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i kommiercii Sibiri*, t. 2, kn. 1, Nowosybirsk 1995, s. 52.

²⁴⁷ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1896 god....*, s. 520.

²⁴⁸ GAOO, f. 348, op. 1, d. 2, l. 10–32.

²⁴⁹ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1896 god....*, s. 164.

²⁵⁰ *Spisok fabrik i zawodow Rossii 1910 g....*, s. 561.

²⁵¹ W. A. Skubniewskij, A. W. Starcew, J. M. Gonczarow, *Priedprinimateli Ałtaja....*, s. 34.

²⁵² W. A. Skubniewskij, *Andronowski Hipolit Ignatowicz*, [w:] *Barnaul. Encyklopedia*, Barnaul 2000, s. 23.

²⁵³ ChAFAK, f. 4, op. 1, d. 1150, l. 2 ob.

²⁵⁴ *Ibidem*, l. 42-42 ob.

²⁵⁵ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i spravocznyj kalendar' na 1903 god....*, s. 214, 219.

również sprzedawana w Kamieniu nad Obem²⁵⁶. H. I. Andronowski posiadał restaurację „Metropol” i karczmę z salą bilardową. Jego nieruchomości w Barnaule w 1914 r. były wycenione na 51, 2 tys. rubli. W latach 1902-1905 został wybrany na radnego Barnaulskiej Dumy Miejskiej²⁵⁷.

Po śmierci H. I. Andronowskiego 17 sierpnia 1905 r. wdowa E. P. Andronowska i synowie otrzymali spadek w wysokości 75 tys. rubli. Oprócz tego rodzina rozporządzała majątkiem rodzinnym w powiecie kobryńskim guberni grodzieńskiej²⁵⁸. 16 marca 1905 r. H. I. Andronowski, wraz z synami Maksymilianem i Hipolitem, ich kuratorem i zarazem opiekunem nieletnich synów Andronowskiego, Witolda i Adama – szlachcicem Iwanem Płatonowem – założyli dom handlowy „H.I. Adronowski i synowie”. Adronowski w dom handlowy zainwestował: browar w Barnaule, tomską gorzelnię nr 4, nieruchomości w Barnaule (domy, działki), udział w Iwanowskiej Hucie Szkła i w Towarzystwie Lebedziańskich Kopalń Węgla. Otwarcie domu handlowego, którego kapitał został oszacowany na 30 tys. rubli, nastąpiło 1 lipca 1905 r.²⁵⁹. H. I. Adronowski był jego kierownikiem, starszy syn Maksymilian – zastępcą kierownika, a pozostali uczestnicy umowy byli rzeczywistymi członkami domu handlowego. Zgodnie z umową, po śmierci H. I. Andronowskiego cały jego udział przechodził na jego żonę Katarzynę, a kierownikiem domu handlowego został Maksymilian Andronowski²⁶⁰. W 1910 r. browar domu handlowego „H.I. Andronowski i synowie” w Barnaule wypuszczał na rynek 55 tys. wiader piwa, a w przedsiębiorstwie pracowało 28 pracowników²⁶¹. Do 1913 r. obrót samego browaru wynosił 110 tys. rubli. Przedsiębiorstwo Andronowskich posiadało w Barnaule 21 lokali handlowych²⁶². W 1913 r. dom handlowy „H. I. Adronowski i synowie” prowadził hurtownię we wsi Toguł w powiecie kuźnieckim.

W 1899 r. właścicielem karczmy w Tomsku był Kazimierz Juszkiewicz, który w styczniu 1899 r. zwrócił się do gubernatora Tomska o pozwolenie na wstawienie do lokalu stołu bilardowego²⁶³. Drobnym handlem w Tomsku w latach 1895-1899 prowadził Józef Troskoleński²⁶⁴. Na początku XX w. właścicielką zakładu fryzjerskiego w tym mieście była Katarzyna Łużecka (córka Iwana), która w październiku 1919 r. przyjęła zaświadczenie Polskiego Komitetu Wojskowego o uzyskaniu obywatelstwa polskiego²⁶⁵.

W 1910 r. odlewnia żeliwa w Tomsku należała do Mariana Jaksa-Kwiatkowskiego (syn Lwa). W 1903 r. M. Jaksa-Kwiatkowski kierował zaopa-

²⁵⁶ *Sibirskij torgowo-promyslennyj jeżegodnik. 1914-1915...*, s. 226.

²⁵⁷ W. A. Skubniewskij, A. W. Starcew, J. M. Gonczarow, *Priedprinimateli Ałtaja...*, s. 34.

²⁵⁸ *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i komercii Sibiri*, t. 1, kn. 1, Nowosybirsk 1994, s. 34; ChAFAK, f. d-69, op. 1, d. 459, s. 46.

²⁵⁹ ChAFAK, f. 4, op. 1, d. 1150, s. 97.

²⁶⁰ Ibidem, d. 1150, s. 96-97 ob.

²⁶¹ *Spisok fabrik i zawodow Rassii 1910...*, s. 614.

²⁶² W. A. Skubniewskij, *Andronowski Hipolit Ignatowicz...*, s. 23.

²⁶³ GATO, f. 3, op. 2, d. 4368, s. 1.

²⁶⁴ *Sibirskij torgowo-promyslennyj i sprawocznyj kalendar' na 1899 god*, Tomsk 1899, s. 201.

²⁶⁵ GANO, f. R-1, op. 3, d. 201, . 316.

trywaniem w wodę trakcje komunikacyjne podległe zarządowi syberyjskiej linii kolejowej²⁶⁶. W 1913 r. w Tomsku inżynier I. S. Kalinowski posiadał przedsiębiorstwo produkujące silniki zasilane ropą, techniczne biuro usług budowlanych i magazyny techniczne. Fabryka obróbki mechanicznej i odlewnia żeliwa Kalinowskiego produkowały odlewy żeliwne oraz urządzenia stosowane do ogrzewania i wentylacji. Przedsiębiorstwo I. S. Kalinowskiego wykonywało na zamówienie wyroby kowalskie, kotły i odlewy żeliwne²⁶⁷.

W Minusińsku mieszkała rodzina przedsiębiorców Wojciechowskich. Do domu handlowego „Wojciechowski i synowie” należała fabryka soli²⁶⁸. W Kuźniecku właścicielem browaru był zesłany powstaniec 1863 r. Iwan Krasimowicz. W latach 1895–1896 wraz z żoną Zofią Fabianowną byli oni członkami Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. W 1898 r. I. Krasimowicz zajmował się także handlem winem, a jego browar rozpoczął działalność produkcyjną nie później niż w 1904 r. Oprócz browaru posiadał w Kuźniecku duży dom, w którym znajdowało się 6 mieszkań²⁶⁹. W 1908 r. wartość produkcji wytwarzanej przez browar wynosiła 6 tys. rubli. Po jego śmierci do 1912 r. interes prowadziła wdowa Zofia Krasimowicz²⁷⁰, natomiast po jej śmierci księgowym w fabryce został jej zięć, syn powstańca z 1863 r. Franciszek Korytkowski, który do 1910 r. był naczelnikiem pocztowo-telegraficznego urzędu w Kaińsku. F.W. Korytkowski kierował przedsiębiorstwem do jego likwidacji w 1914 r.²⁷¹ Według danych, które przytaczają W. A. Skubniewskij, A. W. Starcew, J. M. Gonczarow, fabryka rodziny Krasimowiczów przetrwała do 1919 r.²⁷² i prowadziła sieć sklepów z piwem znajdujących się w powiecie kuźnieckim. W grudniu 1911 r. Albin Krasimowicz zwrócił się do Głównego Zarządu Okręgu Ałtajskiego o pozwolenie na otwarcie z dniem 1 stycznia 1912 r. sklepu piwnego we wsi Tierientiew w powiecie kuźnieckim. Szwagier Albina Krasimowicza – Franciszek Korytkowski – 2 listopada 1912 r. wystąpił o pozwolenie na otwarcie z dniem 1 stycznia 1913 r. sześciu sklepów piwnych we wsiach powiatu kuźnieckiego: Togulsku, Ilińsku, Baczatsku, Salairsku, Briuchanowsku i we wsi Tierientiew. 20 listopada 1912 r. zarząd okręgu ałtajskiego zwrócił się do policji, by powiadomiła F. Korytkowskiego, że ze swojej strony wyraża na to zgodę. Po upływie roku, 10 listopada 1913 r. A. Krasimowicz wystąpił do Głównego Zarządu Okręgu Ałtajskiego o pozwolenie na prowadzenie

²⁶⁶ *Spisok fabrik i zawodow Rassii 1910 g...*, s. 319.

²⁶⁷ *Sibirskij torgowo-promyslennyj jeżegodnik. 1913...*, s. 440-449.

²⁶⁸ E. M. Liaskowskaja, *Polskoje nasilenie Minusinskowo ujezda w 1918-1919 gg.*, [w:] *Pol'skaja intelliencija w Sibiri XIX-XX ww.: sbornik matieriałow mieżriegional'nych tiematiczeskich cztienij „Istorija i kul'tura Polakow w Sibiri” 2006-2007 gg.*, Krasnojarsk 2007, s. 189.

²⁶⁹ W. A. Skubniewskij, A. W. Starcew, J. M. Gonczarow, *Priedprinimateli Ałtaja...*, s. 61; Informacja, którą autor otrzymał 10 lutego 1990 r. od wnuka I. M. Krasimowicza – S. F. Korytkowskiego.

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 61.

²⁷¹ Informacja, którą autor otrzymał 23 października 1997 r. od wnuka przedsiębiorcy I. M. Krasimowicza – S. F. Korytkowskiego.

²⁷² W. A. Skubniewskij, A. W. Starcew, J. M. Gonczarow, *Priedprinimateli Ałtaja...*, s. 61.

piwnych sklepów w sześciu wsiach kuźnieckiego powiatu w 1914 r.²⁷³. To wszystko świadczy o tym, że firma Krasimowiczów pomyślnie funkcjonowała i zwiększała produkcję aż do początku I wojny światowej.

W mieście Kamień nad Obem od 1911 do 1916 r. właścicielem hurtowni drewna był syn zesłanego polskiego szlachcica Wsiewołod Pietkiewicz (syn Stanisława)²⁷⁴. W Tarze przemysłem maślarskim zajmował się Bolesław Morawski²⁷⁵. W Tobolsku przedsiębiorcą handlowym Bolesław Jaroszewski (syn Adama). Zmarł on 9 marca 1902 r. w wieku 65 lat²⁷⁶. W mieście Tiukalińsk w guberni tobolskiej w latach 1896-1898 handel towarami galanteryjnymi, artykułami chemicznymi, drobnymi wyrobami żelaznymi i rymarskimi powadziła Helena Jankowska (córka Józefa), która aktywnie uczestniczyła w życiu miejscowej wspólnoty katolickiej. M.in. podczas wizyty kuratora omskiego kościoła w Tiukalińsku w marcu 1897 r. Jankowska oddawała do dyspozycji swoje mieszkanie na kaplicę²⁷⁷.

Znaczną rolę w życiu polskiej kolonii Tomsku odegrała rodzina Stefana Macieszy, zesłanego na Syberię w 1864 r. S. Maciesza zajmował się handlem, posiadał w Tomsku sklep spożywczy i łaźnię. Jego synowie wykształcili się na Syberii. Starszy z nich, Aleksander, ukończył tomskie gimnazjum, studiował medycynę i od 1898 r. rozpoczął pracę jako lekarz w powiecie bijskim. U schyłku XIX i na początku XX w. mieszkała w Tomsku rodzina Zieleniewskich, od 1893 r. posiadająca w mieście browar. Kupiec 2. gildii Kazimierz Zieleniewski zainstalował w browarze urządzenia przywiezione z Warszawy i potrafił zapewnić swojej produkcji szeroki zbyt. W 1898 r. otworzył na stacji Tajga hurtownię, a następnie sklep piwny. Przez pewien czas był właścicielem drukarni²⁷⁸. W latach 1908–1911 Zieleniewscy posiadali w Tomsku restaurację i umeblowane pokoje do wynajęcia przy ulicy Dworiańskiej. Rodzina Zieleniewskich okazywała pomoc wszystkim Polakom, którzy znaleźli się w Tomsku na zesłaniu lub w poszukiwaniu zarobku²⁷⁹. W 1896 r. w Tomsku pracowali zamiejscowi kupcy 2. gildii – Kazimierz Lubecki i zajmujący się umowami Antoni Lapicki. K. Lubecki i A. Lapicki należeli do Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności²⁸⁰. W 1914 r. właścicielem fabryki silników w Tomsku był I. S. Kalinowski²⁸¹. Znajdowała się tam również czynna polska apteka, której właściciel o nazwisku Małgudowicz okazywał pomoc polskim zesłańcom politycznym²⁸². W 1904 r. na zaproszenie domu handlowego „Sztol

²⁷³ ChaFAK, f. d-4, op. 1, d. 3284, s. 40, 137-138, 250.

²⁷⁴ *Kratkaja encyklopedia po istorii kupieczestwa i kommerciali Sibiri*, t. 3, kn. 2, Nowosybirsk 1996, s. 128.

²⁷⁵ GANO, f. R-1, op. 3, d. 176, s. 217.

²⁷⁶ GUTO GAT, f. I-156, op. 15, d. 725, l. 33.

²⁷⁷ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar' na 1898 god...*, s. 28; GAOO, f. 348, op. 1, d. 4, s. 4.

²⁷⁸ A. Kuczyński, *Polacy w Tomsku. Szkice...*, s. 43. *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar' na 1894 god...*, s. 125.

²⁷⁹ W. Mańkowski, *Polacy w Tomsku w latach 1910-1921*, „Sybirak”, 1938, nr 3 (15), s. 43.

²⁸⁰ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj i spravocznyj kalendar' na 1896 god...*, s. 521.

²⁸¹ *Sibirskij torgowo-promyszlennyj jeżegodnik. 1914-1915..*

²⁸² J. Kozłowski, *Polacy w rejonie Tomsku...*, s. 403.

i Szmit” do Tomsku przybył Feliks Kolesiński, który pracował w magazynie aptecznym. Po dojściu do władzy bolszewików pozostał na poprzednim miejscu pracy, a przedsiębiorstwo przeszło w posiadanie tomskiego gubernatorskiego oddziału służby zdrowia²⁸³.

Polacy pracowali w firmie „Rabotnik”, a zatrudniony w niej inżynier M. Stanisławski, zajmował się budową wiejskich młynów²⁸⁴. Przedsiębiorca Franciszek Raczyński posiadał młyn we wsi Protopopowo w powiecie szcze-głowskim guberni tomskiej. Niestety 18 listopada 1919 r., podczas ataku na wieś oddziału Rogowa, Raczyński został obrabowany i zabity w młynie²⁸⁵.

Piotr Paweł Krajewski, z zawodu technolog mleczarstwa i serowarstwa, dostawszy się do niewoli podczas I wojny światowej zesłany do powiatu tatarskiego, w latach 1916-1917 założył tam fabrykę produkującą masło i ser. Fabryka ta pozostała w jego posiadaniu do 1930 r. W 1920 r. Krajewski otworzył we wsi Szczypacz w gminie draguńskiej okręgu tiukalińskiego drugą fabrykę, lecz sprzedał ją w 1926 r.²⁸⁶.

Liczne polskie stowarzyszenia spółdzielcze i przemysłowe powstały w Rosji po upadku caratu. W Tomsku pod koniec 1918 r. rozpoczęła działalność spółdzielnia Sybirsko-Polskoje Towarzystwo Potriebiteliej (Syberyjsko-polskie Stowarzyszenie Konsumentów – przyp. tłum.) kierowana przez P. Wojciechowskiego; jego zastępcą był B. Żelechowski, a członkami zarządu zostali Andronowski, Wiekier i Proszkowski²⁸⁷. Spółdzielnia ta planowała rozwinąć działalność na terenie całej Syberii.

W listopadzie 1918 r. został otwarty Syberyjsko-Polski Bank Handlowy. Kapitał akcyjny banku wynosił 5 mln rubli. Zarząd banku miał siedzibę w Tomsku, a jego przewodniczącym był Maksymilian Andronowski. Umożliwiono złożenie zapisów na akcje banku. Celem banku było: sprzyjanie rozwojowi przedsiębiorstw rzemieślniczych na Syberii; zdobycie przez polskich uchodźców rzemieślników ulepszonych narzędzi rzemieślniczych; rozwinięcie handlowo-przemysłowych stosunków między Polską, Rosją i Syberią²⁸⁸. W październiku 1919 r. w pomieszczeniu Syberyjsko-Polskiego Banku Handlowego znajdował się ewakuowany z Jekaterynburga oddział Azowo-Dońskiego Banku Handlowego²⁸⁹. Ogólnosyberyjski zjazd polskich kupców, przemysłowców i techników wybrał Radę i opracował statut centralnego stowarzyszenia polskiego handlowo-przemysłowo-technicznego związku dla Syberii i Dalekiego Wschodu²⁹⁰.

Niektórzy polscy przedsiębiorcy pracowali na Syberii w najcięższych warunkach wojny domowej. Przedsiębiorca leśny z Kowla Stanisław Borowski

²⁸³ GANO, f. R-1, op. 3, d. 188, s. 420.

²⁸⁴ Z żałobnej karty.

²⁸⁵ GANO, f. R-1, op. 3, d. 179, s. 177.

²⁸⁶ P. A. Krajewskij, *Raskulacziwanie w sibirskoj dieriewnie (na primierie polskoj siemi)*, [w:] *Sibirskaja dieriewnia: istoria, sowriemiennoje sostojanie, perspiektivy razwitia. Materialy VII Miedzunarodnoj nauczno-practiczeskoj konfieriencji, poswiaszczennoj 90-letiju Omskowo Gosudarstwiennowo Agrarnowo Uniwiersitieta. Ciast' 1*, Omsk 2008, s. 263-264.

²⁸⁷ „Sibirskaja starina” 1997, nr 12 (17), s. 14.

²⁸⁸ L. A. Kutilowa, I. W. Nam, N. I. Naumowa., W. A. Safonow, op. cit., s. 126.

²⁸⁹ „Sibirskaja żyzn”, z dnia 7 października 1919 r.

²⁹⁰ N. I. Naumowa, *Polskije organizacii w Sibiri...*, s. 45-46.

zajmował się w Irkucku handlem i przemysłem drzewnym. Na stacji Gołowińska w powiecie zimińskim guberni irkuckiej pracował przedsiębiorca leśny Józef Stempień (syn Antoniego)²⁹¹. Jednakże wraz z ustanowieniem władzy radzieckiej na Syberii przedsiębiorstwa prywatne uległy likwidacji. Helena Młotek, właścicielka cukierni w Barnaule, w sierpniu 1922 r. złożyła skargę do przewodniczącego Sibrewkomu (Sibirskij Rewolucionnyj Komitet – Syberyjski Komitet Rewolucyjny – przyp. tłum.), że z chwilą ustanowienia władzy radzieckiej zostało naruszone jej prawo do swobodnego zarządzania i dysponowania nieruchomością. W jej domu mieściła się szkoła, ona zaś miała do dyspozycji „jeden pokój przejściowy, w oficynie mieszkali bowiem lokatorzy od Altgubkommunotdieła” (Ałtajskij gubernskij kommunalnyj otdiel Ałtajski Gubernialny Oddział Komunalny – przyp. tłum.). Na podania kierowane do „Altgubkommunotdieła” petentka otrzymywała ustną odpowiedź, że jej majątek został znacjonalizowany. Jednakże pisemnej odpowiedzi nie uzyskała i zaznaczała, że nie dysponuje informacjami „ani o czasie, kiedy nastąpiło zarządzanie o nacjonalizacji czy municypalizacji, ani o podstawach tych czynności”²⁹². Również negatywnie rozpatrzono sprawę J. Szabelewskiego²⁹³, który był właścicielem wytwórni wędlin w Omsku i upominał się o jej zwrot lub o wypłacenie mu finansowej równowartości*.

Tłumaczenie z języka rosyjskiego Monika Nowak

²⁹¹ GANO, f. R-1, op. 3, d. 165, s. 23.

²⁹² Ibidem, d. 217 g, s. 71-71 ob.

²⁹³ Ibidem, d. 217 g, s. 93.

* Redakcję językową i merytoryczną artykułu wykonała dr Anna Zapalec.